

**Sprovođenje mera za
UNAPREĐENJE ZDRAVLJA
I ZDRAVSTVENE ZAŠTITE ROMKINJA
po konkursima Ministarstva zdravlja - iskustva**

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

IZDAVAČ:

Ženski prostor, Niš

Za izdavača:

Ana Zorbić

Autorke:

Vera Kurtić

Snežana Stojanović

Istraživačice:

Nada Đuričković

Slavica Rakić

Dobriła Nikolić

Zorica Šorak

Suzana Stanković-Aleksić

Saradnice na istraživanju:

Fatima Aslani

Đuferija Zejnić

Valentina Marković

Vesna Miladinović

Olivera Milovanović

Anđelka Mustafić

Elizabeta Nikolić

Emina Nikolić

Ana Saćipović

Biljana Stanković

Lektura i korektura:

Hristina Piskulidis

Tiraž:

400

Štampa:

Punta, Niš

ISBN 978-86-88475-00-6

Ova publikacija je nastala kao rezultat projekta Analiza implementacije projekata po konkursima Ministarstva zdravlja RS usmerenih na unapređenje zdravstvenog položaja Romkinja. Projekat je solidarno podržan od strane Fonda za otvoreno društvo Beograd / Open Society Institute Budapest

SADRŽAJ

1. Uvod

2. Cilj istraživanja

3. Fokus grupe

Fokus grupe-Kruševac, Trstenik i Vrnjačka Banja

Fokus grupa sa organizacijama

Fokus grupa sa korisnicama

Fokus grupe- Niš i Doljevac

Fokus grupa sa organizacijama

Fokus grupa sa korisnicama

Fokus grupe- Surdulica i Leskovac

Fokus grupa sa organizacijama

Fokus grupa sa korisnicama

Fokus grupe- Beograd (Zemun, Savski Venac i Zvezdara)

Fokus grupa sa organizacijama

Fokus grupa sa korisnicama

Fokus grupe- Lazarevac i Mladenovac

Fokus grupa sa organizacijama

Fokus grupa sa korisnicama

Fokus grupa- Zrenjanin

Fokus grupa sa organizacijama

Fokus grupa sa korisnicama

Fokus grupe-Žitište

Fokus grupa sa organizacijama

Fokus grupa sa korisnicama

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja
po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

Fokus grupe- Kikinda

Fokus grupa sa organizacijama

Fokus grupa sa korisnicama

Fokus grupe -Kragujevac i Jagodina

Fokus grupa sa organizacijama

Fokus grupa sa korisnicama

Fokus grupe- Smederevska Palanka i Velika Plana

Fokus grupa sa organizacijama

Fokus grupa korisnicama

4. Zaključci sa preporukama

5. Iskustva nosioca projekata-zdravstvene ustanove

6. Dodatak

Uvod

Da bi doprineli unapređenju uslova života pripadnika i pripadnica romske zajednice, premijeri devet zemalja Centralne i Istočne Evrope (Crne Gore, Mađarske, Rumunije, Makedonije, Češke, Slovačke, Hrvatske, Bugarske i Srbije), potpisali su deklaraciju kojom su se obavezali da će njihove zemlje voditi efikasne i delotvorne politike za dalju društvenu emancipaciju Roma. Dekada inkluzije Roma proglašena je 2. februara 2005. godine u Bugarskoj. Dekadi su se tokom predsedavanja Srbije, 2008. godine priključile i Albanija, Bosna i Hercegovina i Španija, kao i organizacije Ujedinjenih nacija za izbeglice i Visoki komesarijat UNHCR-a.

Tom prilikom postignuta je opšta saglasnost da ostvarivanje ciljeva Dekade zahteva vođenje aktivnih politika država, pre svega u oblastima obrazovanja, stanovanja, zdravlja i zapošljavanja. Vlade uključenih zemalja obavezale su se da će se baviti unapređenjem položaja Roma uzimajući u obzir ključne aspekte - siromaštvo, diskriminaciju i rodnu neravnopravnost u romskoj populaciji.

U okviru Dekade Roma (2005-2015), Vlada Republike Srbije je 2009. godine usvojila Strategiju i Nacionalni akcioni plan za unapređivanje položaja Roma u Republici Srbiji koji pokrivaju trinaest oblasti: obrazovanje, stanovanje, zapošljavanje, zdravlje, socijalnu zaštitu, kulturu, medije i informisanje, suzbijanje diskriminacije, političku participaciju, kao i oblasti koje se odnose na posebno osetljive grupe unutar romske populacije – položaj žena, interno raseljena lica i povratnike po osnovu sporazuma o readmisiji. Mali broj jedinica lokalne samouprave usvojio je i lokalna strateška dokumenta za unapređivanje položaja Roma ili ova pitanja uključio u druga relevantna dokumenta.

Usvajanjem Akcionog plana za zdravstvenu zaštitu Roma 2005. godine, stečeni su uslovi da za taj plan budu određena i budžetska sredstva. Raspisan je konkurs za projekte u kojem su učestvovala zdravstvene ustanove, a uslov za prijavu je bio da se u projekat uključe i romske organizacije civilnog društva, pri čemu je njihova uloga, pre svega, bila da mobiliše romsku populaciju da se odazove aktivnostima predviđenim projektima. Nosioći aktivnosti su bile zdravstvene ustanove, tako da su se budžetska sredstva mogla prosledivati samo ustanovama koje su u mreži ustanova zdravstvene zaštite Srbije. Konkursi su imali i rodnu dimenziju, a neke od komponenti koje su bile obuhvaćene konkursom su se ticale i zaštite reproduktivnog zdravlja, planiranja porodice i prevencije malignih oboljenja kod žena.

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

U Vodiču kroz konkursnu proceduru¹ navedene su planirane aktivnosti Ministarstva zdravlja za unapređenje zdravlja Roma i realizacije Akcionog plana za zdravlje Roma:

- Uvođenje romskih medijatorki u sistem zdravstvene zaštite, sa ciljem da poboljšaju komunikaciju i vezu između romske populacije i zdravstvenih radnika, pruže pomoć i podršku Romima za ostvarivanje i redovno korišćenje prava na zdravstvenu zaštitu, kao i da promovišu zdrave stilove života kako bi sačuvali i unapredili zdravlje pojedinaca i cele romske zajednice. U toku maja 2008. godine prva grupa od 15 medijatorki je, nakon završene edukacije, počela sa radom u 15 opština u Srbiji, a u naredne dve godine je bilo planirano da se zaposli još 30, za čije angažovanje su planirana sredstva iz novog kredita Svetske banke. U 2011. godini je angažovano ukupno 75 medijatorki u zdravstvu.
- Podrška Nacionalnom savetu romske nacionalne manjine za prikupljanje podataka za izdavanje zdravstvenih legitimacija za Rome kroz projekat "Postani građanin".
- Saradnja sa civilnim sektorom u programu Kontakt organizacije civilnog društva koji sprovodi Vlada Republike Srbije kroz sprovođenje Strategije za smanjenje siromaštva.
- Podrška projektima za unapređenje zdravlja i uslova života u romskim naseljima, koji se sprovode kroz partnerstvo zdravstvenih ustanova (domova zdravlja ili instituta/zavoda za javno zdravlje) i romskih nevladinih organizacija.

Po podacima Ministarstva zdravlja projektima za unapređenje zdravlja romske populacije je do kraja 2010. godine obuhvaćeno 60 opština u Srbiji, sa oko 17.000 korisnika i korisnica romske nacionalnosti, za koje su obezbeđene zdravstvene usluge kao što su: pregledi, laboratorijske analize i merenja, imunizacija, zdravstveno vaspitanje, podela zdravstveno edukativnih materijala i higijenskih paketa, procena higijensko epidemioloških rizika u naseljima i predlaganje mera za njihovo otklanjanje.

¹ Ministarstvo zdravlja Republike Srbije, Sektor za javno zdravlje i programsku zdravstvenu zaštitu, Konkurs Ministarstva zdravlja, Dekada Roma, Vodič kroz proceduru konkursa za podršku zdravstvenim projektima u okviru Dekade Roma, Beograd, jul 2008.

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

Javni poziv se realizovao i projekti su prijavljivani kroz tri komponente:

Komponenta A

Projekti prijavljeni u okviru komponente A zamišljeni su tako da direktno doprinose ostvarivanju cilja: poboljšanju zdravstvene zaštite za celu romsku populaciju - iskazanom u Akcionom planu za zdravstvenu zaštitu Roma. Finansijska podrška je bila namenjena onim projektima zdravstvenih ustanova koji su sprovedeni u partnerstvu sa romskim nevladinim organizacijama i imali vidljiv efekat na zdravlje romske populacije. Prioritetne oblasti su bile: imunizacija i antenatalna zaštita Romkinja; zdravlje trudnica i novorođenčadi; nega i ishrana dece; prevencija neuhranjenosti i anemije; prevencija i rano otkrivanje faktora rizika za hronična nezarazna oboljenja (HNO); prevencija, rano otkrivanje i lečenje crevnih i drugih zaraznih bolesti; prevencija bolesti zavisnosti; reproduktivno i seksualno zdravlje; kao i specifični problemi u lokalnoj zajednici vezani za zdravlje Roma.

Komponenta B

Prijavljeni projekti u okviru komponente B su zamišljeni tako da direktno doprinose ostvarivanju cilja: unapređenju uslova životnog okruženja u romskoj zajednici. Finansijska podrška je bila namenjena onim projektima zavoda za javno zdravlje koji se, sprovedeni u partnerstvu sa romskim nevladinim organizacijama, bave ispitivanjem higijensko-epidemioloških uslova u romskim naseljima i njihovog uticaja na zdravlje romske populacije. Zamišljeno je da rezultat ovih projekata budu preporuke za preduzimanje konkretnih mera za uklanjanje uzroka pojave i širenja zaraznih i drugih bolesti sociomedicinskog značaja u romskim naseljima, a sve u cilju zaštite i unapređenja života i zdravlja ljudi u naselju. Prioritetne oblasti su bile: procena higijensko-epidemioloških uslova u romskim naseljima; zaštita zdravlja Roma, sakupljača sekundarnih sirovina; rizici i kako se zaštititi; kao i stvaranje bezbednog okruženja.

Komponenta C

U vodiču sa konkursnu proceduru² bilo je navedeno da će naknadno biti raspisan konkurs za projekte za praćenje i procenu rezultata u okviru programa unapređenja zdravlja Roma u 2008. godini.

² Ministarstvo zdravlja Republike Srbije, Sektor za javno zdravlje i programsku zdravstvenu zaštitu, Konkurs Ministarstva zdravlja, Dekada Roma, Vodič kroz proceduru konkursa za podršku zdravstvenim projektima u okviru Dekade Roma, Beograd, jul 2008.

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

Od 2011.godine Ministarstvo zdravlja svoje aktivnosti na unapređivanju položaja Roma usredsređuje na dalje finansiranje rada medijatorki u zdravstvu i ne raspisuje konkurse za projekte zdravstvenih ustanova i organizacija civilnog društva kao partnera na projektima.

Udruženje građanki Ženski prostor, organizacija koja se bavi podrškom ženama iz marginalizovanih društvenih grupa, uz podršku Open Society Institute (OSI) iz Budumpešte, je u nameri da doprinese jačanju transparentnosti programa za sistemska rešenja problema sa kojima se suočavaju Romkinje u Srbiji izvršilo analizu efekata konkursa Ministarstva zdravlja vezanih za kvalitativno i kvantitativno unapređenje mera predviđenih u Zdravstvenom sistemu Srbije i njihovo sprovođenje u praksi, a koje su usmerene prvenstveno na unapređenje zdravlja Romkinja.

S obzirom na to da je Ministarstvo zdravlja, pored Ministarstva prosvete, primer malog broja ministarstava koja su namenila i određena budžetska sredstva za implementaciju Nacionalnog akcionog plana za unapređenje položaja Roma, analiza aktivnosti u već završenim projekatima za unapređenje zdravstvene zaštite romske populacije može da posluži i kao primer drugim ministarstvima u kreiranju njihovih programa.

Cilj istraživanja i metodologija

Istraživanje je uključilo prikupljanje i analizu podataka iz projekata odobrenih od Ministarstva zdravlja od 2006. do 2010. godine, a rezultati ove analize čine osnovu za preporuke relevantnim institucijama i organizacijama, kako bi svi zajedno doprineli još efikasnijim aktivnostima za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja, ali i unapređenje partnerstva između zdravstvenih institucija i organizacija civilnog društva.

Usmerenost na rodnu dimenziju u programima koje sprovode institucije, što je u ovom slučaju naša tema istraživanja, je od značaja za poboljšanje položaja Romkinja. Iako je rodna ravnopavnost našla svoje mesto i kao jedna od podtema Dekade, problemi sa kojima se susreću Romkinje najčešće su okarakterisani kao manje relevantni ili kao opšti ženski. Specifičnosti koje se odnose na Romkinje se zanemaruju, iako su Romkinje marginalizovane, kako u romskoj zajednici, tako i u čitavom društvu, i suočavaju se sa problemima sa kojima se ne suočavaju muškarci iz romske zajednice niti žene iz većinskih

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

zajednica. Položaj žena iz romske populacije je svakako kompleksna tema koja zahteva bavljenje po posebnim oblastima. Do sada se tema položaja Romkinja u okviru Dekade inkluzije Roma nije našla u izveštajima Lige za Dekadu³ i *Decade watch*⁴, kao ni praćenje sprovođenja aktivnosti za rešavanje onih problema sa kojima se Romkinje susreću.

Ovo istraživanje je sprovedeno tokom 2011. godine i odnosi se na široko područje teritorije Republike Srbije. Analiza implementacije aktivnosti i mera iz projekata koje je finansiralo Ministarstvo zdravlja obavljena je u ukupno 17 opština i gradova Srbije. U fokus grupama su učestvovali/e predstavnici/e 22 romske organizacije civilnog društva, od kojih su samo dve namenjene isključivo ženama i vođene od strane žena, kao i 96 žena koje su bile korisnice projekata. Istraživanjem je obuhvaćeno ukupno 33 projekta finansirana od strane Ministarstva zdravlja, od čega je 11 namenjeno isključivo ženama, a odnose se na reproduktivno zdravlje i planiranje porodice, zaštitu od polno prenosivih bolesti i prevenciju malignih oboljenja kod žena. Razgovor sa predstavnicima/cama zdravstvenih ustanova koje su bile nosioci projekata je obavljen u formi intervjua, i to sa domovima zdravlja, Zavodom za javno zdravlje, Dispanzerom za žene, Ginekološkim odeljenjem Zdravstvenog centra i Zavodom za bolesti zavisnosti. Ukupno se sedam zdravstvenih ustanova odazvalo pozivu da podele svoja iskustva o realizovanim projektima za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja.

Na terenu je radilo pet istraživačica iz pet gradova i opština, a svaka je pored opštine u kojoj živi radila istraživanje i u drugim gradovima ili opštinama koje su joj teritorijalno bliže. Izabrani su Zrenjanin, Kikinda, Žitište, Beograd (opštine Zemun, Zvezdara i Savski venac), Kragujevac, Jagodina, Smederevska Palanka, Velika Plana, Kruševac, Trstenik, Vrnjačka Banja, Niš, Doljevac, Leskovac i Surdulica, kako bi se sakupili podaci iz što više opština obuhvaćenih projektima. Svaka od pet izabranih istraživačica vodila je četiri fokus grupe, dve sa korisnicama (u svakoj fokus grupi prosečno je bilo 10 učesnica) i dve sa partnerskim organizacijama civilnog društva (u proseku 4 učesnika/ca u svakom gradu).

³ Liga za Dekadu je mreža organizacija civilnog društva koje deluju na teritoriji Republike Srbije, sa ciljem kontinuiranog praćenja efekata sprovođenja utvrđenih Akcionih planova u Dekadi za inkluziju Roma.

⁴ Decade Watch predstavlja regionalnu inicijativu grupe romskih aktivista/inja i istraživača/ica sa ciljem ocenjivanja napretka sprovođenja Dekade inkluzije Roma 2005-2015.

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

Na osnovu istraživanja, došlo se do informacije da su projekti namenjeni isključivo ženama implementirani u sledećim gradovima i opštinama: Kruševac, Trstenik, Vrnjačka Banja, Niš, Doljevac, Surdulica, Zemun, Lazarevac, Zrenjanin, Smedervska Palanka i Velika Plana.

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

Ovim istraživanjem, dobijeni su i podaci koji se odnose na efikasnost mera i aktivnosti od strane romskih organizacija kao partnera na projektima Ministarstva zdravlja za unapređenje zdravstvenog položaja romske populacije, samih korisnica projekata i ustanova zdravstvenog sistema koje su ove projekte koordinisale.

Predstavnici/e organizacija civilnog društava i zdravstvenih ustanova su u istraživanju izrazili/e stavove i iskustva vezane za:

- Broj projekata i oblast rada,
- Ulogu organizacije u sprovođenju projekata,
- Aktivnosti obuhvaćene projektima,
- Postizanje predviđenih ciljeva projekata,
- Step unapređenja zdravlja Romkinja nakon realizovanih projekata,
- Dobijene povratne informacije od korisnica,
- Ostvareno partnerstvo sa zdravstvenim ustanovama koje su bile nosioci projekata, odnosno partnerskim organizacijama,
- Poteškoće i probleme na koje su nailazili u radu,
- Step zadovoljstva ulogom u projektu i vrednovanjem te uloge od strane partnera (odnosi se na organizacije civilnog društva),
- Predloge za nastavak saradnje sa zdravstvenim ustanovama i Ministarstvom zdravlja, odnosno organizacijama civilnog društva.

Kroz izlaganje svojih iskustava, korisnice su davale informacije o:

- Dobijenim uslugama iz projekata,
- Potrebi da se ovakvi projekti organizuju,
- Načinu organizovanja aktivnosti (aktivnosti u okviru projekta),
- Šta bi trebalo menjati i unaprediti u pružanju usluga, njihovom kvalitetu i kvantitetu,
- Poimanju neophodnosti zdravstvene zaštite,

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

- Proceni rada organizacija civilnog društva na projektima,
- Proceni rada zdravstvenih ustanova na projektima,
- Preporukama za dalje unapređenje zdravstvene zaštite romske populacije.

Problemi u istraživanju

Ženski prostor se prilikom sprovođenja ove analize susreo sa brojnim teškoćama u prikupljanju podataka: dobijeni podaci od korisnica, organizacija i predstavnika/ca zdravstvenih ustanova, često nisu bili precizni i potpuni, pričalo se po sećanju, predlozi projekata nisu bili dostupni, kao ni izveštaji o sprovedenim aktivnostima i ostvarenim rezultatima. Osim toga neke od organizacija više nisu postojale i nije se moglo doći do njihovih članova/ica, dok su neki od aktivista/inja ovu analizu doživeli kao kontrolu njihovog rada. U slučaju zdravstvenih ustanova, neki/e od nadležnih na projektima više nisu zaposleni u tim ustanovama, neki se ne sećaju tačnih naziva projekata, broja učesnika/ca u aktivnostima, broja aktivnosti i slično.

Prva prepreka u ovom istraživanju je bila nedostatak preciznih podataka o ukupno realizovanim projektima i njihovima oblastima, od strane samog Ministarstva zdravlja. I pored održanog sastanka sa njihovim predstavnicima, podaci o realizovanim projektima su mogli da budu dobijeni samo preko sajta Ministarstva.

Iako je Ministarstvo zdravlja kao pokrovitelj ovih aktivnosti proces učinilo dostupnim javnosti javnim konkursom, kroz medije i preko svog sajta, informacije o odobrenim projektima za period od 2006. do 2008. nisu dostupne u celosti. Naime, na sajtu Ministarstva zdravlja navedene su samo opštine/gradovi u kojima su se projekti po konkursima sprovodili, kao i oblast u kojoj se radi, ali ne i nazivi samih projekata, njihov broj, da li je za svaku opisanu oblast na sajtu realizovan poseban projekat ili je jednim projektom obuhvaćeno više oblasti. Podaci iz istraživanja na terenu govore da je u Nišu realizovan projekat *Unapređenje i zaštita reproduktivnog zdravlja Romkinja*, dok je na sajtu Ministarstva ovaj projekat opisan pod oblašću *Reproduktivno zdravlje i opšte zdravlje žena, planiranje porodice prevencija malignih bolesti*, i nije navedeno da li je za ove oblasti predviđen samo jedan projekat ili više njih; za opštinu Doljevac su navedene sledeće oblasti u kojima se radilo: reproduktivno zdravlje i planiranje porodice, prevencija malignih bolesti kod žena, zdravlje dece, imunizacija, pravo na zdravstvenu zaštitu, a nije navedeno koliko

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

je projekata ukupno bilo realizovano, itd. Isto tako nisu navedene ni ustanove kao ni organizacije partneri koje su učestvovala na projektima.

U ovom periodu su projekti koji su sadržali rodnu dimenziju obuhvatali reproduktivno zdravlje, planiranje porodice i prevenciju malignih oboljenja kod žena, i po podacima Ministarstva zdravlja realizovani su u 14 opština i gradova. Iako su na sajtu Ministarstva kao projekti namenjeni isključivo ženama navedeni projekti u Kragujevcu, Leskovcu i Opštini Savski Venac, na terenu se nije došlo do podataka da su takvi projekti uključivali samo žene.

Na sajtu Ministarstva zdravlja za 2009. godinu navedeni su nazivi projekata i zdravstvenih ustanova koje projekat implementiraju, naziv partnerskih organizacija i budžet projekta. Po tim podacima bilo je realizovano 29 projekata za koje postoje podaci - u kojoj opštini su realizovani projekti, koja je ustanova bila nosilac projekta, koja organizacija je učestvovala, naziv projekta i predviđen ukupan budžet. Za ovu godinu najveći broj projekata je obuhvatio stomatološku zaštitu i procenu higijensko-epidemioških uslova u romskim naseljima. U 11 gradova i opština u kojima je sprovedeno ovo istraživanje, nije bilo projekata namenjenih isključivo ženama u 2009. godini.

Podaci iz sprovedenog istraživanja koji se ne slažu sa podacima Ministarstva zdravlja tiču se opština Zvezdara i Mladenovac, u kojima su romske organizacije iznale podatke da su realizovale projekte u 2009. godini, ali na sajtu Ministarstva zdravlja ovi projekti nisu navedeni.

Podaci za odobrene projekte u 2010. godini nisu nigde objavljeni.

Da bi se za potrebe ovog istraživanja došlo do podataka o realizovanim projektima za unapređenje zdravstvenog položaja Roma a koji su imali jasnu rodnu dimeziju, osim preko podataka Ministarstva zdravlja, korišćeni su i podaci prikupljeni na terenu od samih organizacija civilnog društva.

U ovom istraživanju su predstavljeni podaci dobijeni u radu sa fokus grupama, i to po mestima održavanja, pre svega zato što su iskustva intervjuisanih različita, naročito u segmentu koji se odnosi na to kako su korisnice iskusile pružene usluge, i delu koji se odnosi na uspeh u saradnji organizacije civilnog društva sa ustanovom zdravstvenog sistema. Radi verodostojnog predstavljanja dobijenih podataka i razumevanja onih koji nisu učestvovali u ovim projektima, podaci su predstavljeni po mestima gde su se fokus grupe održavale. Što se ostvarenih rezultata samih projekata tiče, zbog nedostatka podataka iz samih konačnih izveštaja, nismo u mogućnosti da pružimo kvalitetniju analizu unapređivanja zdravlja kroz ove projekte, kao ni održivosti ovih projekata, tj. mera. Generalna preporuka autorki istraživanja Ministarstvu

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

zdravlja je buduća kvalitativna i kvalitativna analiza sprovedenih mera, kao i uticaja tih mera na zdravlje ljudi obuhvaćenih projektima. Ukoliko takva analiza već postoji, preporuka je da postane dostupna javnosti, tako da može da koristi budućem planiranju ostalih ministarstava, domaćim organizacijama civilnog društva i internacionalnim organizacijama, koje u svom fokusu imaju zdravlje i unapređenje položaja romske populacije, socijalno ugroženog stanovništva, ili žena generalno.

Nakon opisa dobijenih podataka iz fokus grupa, predstavljeno je i iskustvo predstavnika/ca zdravstvenih ustanova iz procesa implementacije i partnerstva sa organizacijama civilnog društva.

Ispitanice

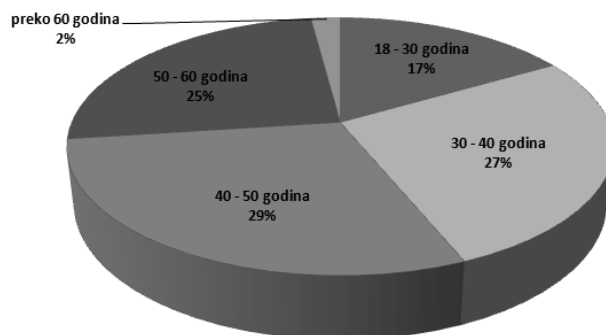

Najveći broj žena koje su učestvovala u fokus grupama, odnosno one koje su bile korisnice u projektima koje analiziramo, su bez osnovne škole ili sa završenom osnovnom školom, što čini 76% od ukupnog broja ispitanica. Srednju školu je završilo 24% žena, a jedna je završila i višu školu.

Samo jedna od njih nije imala regulisanu zdravstvenu zaštitu i zdravstvenu knjižicu.

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

Starosna struktura učesnica fokus grupa

Po starosnoj strukturi ispitanica ukupno je 44 % bilo mlađe od 40 godina, 29% ispitanica imaju između 40 i 50 godina, a 25% od 50 do 60 godina. Svega 2% ispitanih žena ima preko 60 godina. Imajući u vidu da je prosečna starost romske populacije u Srbiji oko 27 godina (po popisu stanovništva iz 2002. godine), a prosečan životni vek Romkinja u Srbiji 48 godina (istraživanje organizacije OXFAM 2001. godine) jasno je da se i ne može očekivati veći broj korisnica koje se pripadaju grupu starije životne dobi.

Fokus grupe - Kruševac, Trstenik, Vrnjačka Banja

Fokus grupe sa predstavnicima organizacija civilnog društva (OCD) i korisnicama projekata iz Trstenika, Vrnjačke Banje i Kruševca održana je u Kruševcu. U radu fokus grupe učestvovala su organizacije: *Udruženje za demokratizaciju i obrazovanje Roma*, Trstenik; *Pokret Roma Vrnjačke Banje*; *Društvo Rom*, Kruševac; *Romane*, Kruševac; *Romano alav*, Kruševac.

Projekti za unapređenje zdravlja žena u kojima su ove organizacije bile uključene su:

U Kruševcu u periodu 2006/07. godine:

- *Reproduktivno zdravlje, prevencija i rano otkrivanje malignih bolesti kod žena*, nosilac projekta Dom zdravlja, u partnerstvu sa Društvom Rom i Romano alav.
- *Hronična nezarazna oboljenja i faktori rizika*, koordinator Preventivni centar u Kruševcu, u saradnji sa Društvom Rom i Romano alav.

Osim navedenih projekata, postoje podaci da su u Kruševcu imlementirani i projekti:

- *Zdravstvena zaštita i pomoć starima; Procena higijansko-epidemioloških uslova u romskim naseljima*.
- *Svi za zdravlje, zdravlje za sve III*, u toku 2009. godine, pod koordinacijom Zavoda za javno zdravlje Kruševac, u partnerstvu sa Romano alav i Romane.

Na području Trstenika i Vrnjačke Banje, u periodu 2006/07. godine:

- *Reproduktivno zdravlje i planiranje porodice*, nosilac projekta Dom zdravlja Trstenik, u partnerstvu sa Udruženjem za demokratizaciju i obrazovanje Roma iz Trstenika i Pokretom Roma Vrnjačke Banje.
- *Hronična nezarazna oboljenja i faktori rizika*, nosilac Dom zdravlja Trstenik, u partnerstvu sa Udruženjem za demokratizaciju i obrazovanje Roma iz Trstenika i Pokretom Roma Vrnjačke Banje.
- *Zdravi zubi za zdravlje*, projekat Doma zdravlja u partnerstvu sa Udruženjem za demokratizaciju i obrazovanjem Roma, Trstenik, tokom 2009. godine. Ova organizacija nema konkretne podatke o projektu.
- *Zajedno za zdravlje*, tokom 2009. u koordinaciji Doma zdravlja i u partnerstvu sa Pokretom Roma Vrnjačke Banje.

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

Prema sajtu Ministarstva zdravlja, i u Vrnjačkoj Banji i Trsteniku je 2006/07. projektima obuhvaćen veći broj tema u oblasti zdravlja: reproduktivno zdravlje i planiranje porodice, zdravlje dece i mladih, HNO i faktori rizika, zdravstvena zaštita i pomoć starima, imunizacija, oralno zdravlje i stomatološka zaštita.

Sve tri organizacije koje su učestvovala u fokus grupama radile su na ovim projektima, ali su iznele veoma malo upotrebljivih podataka. Nisu mogle da navedu tačne nazive projekata niti okvirno vreme u kojem su projekti sprovedeni. Nemaju konkretne podatke o projektima, tačan broj učesnika/ka obuhvaćenih projektom (okvirno navode da je po projektu učestvovalo oko 150 korisnika/ca), broj pregleda koji je urađen (navode da nisu ni imali/le podatke o kakvim je aktivnostima uopšte bilo reči).

„Ova organizacija je radila projekte u ovom periodu“, seća se predstavnik koji je učestvovao u fokus grupi, ali nije mogao da navede konkretne podatke vezane za naziv, cilj projekta, broj učesnika/ka, vrstu aktivnosti i slično. U saradnji sa Domom zdravlja Vrnjačka Banja 2009. godine rađen je projekat *Zajedno za zdravlje*.

Skoro sve prisutne organizacije broje od 7 do 10 članova i deluju od 2001. ili 2003. godine. Njihovi ciljevi su slični i odnose se na integraciju Romkinja i Roma u lokalnu zajednicu kroz zdravstvene i obrazovne programe, uz poštovanje multietničke tolerancije, osnaživanje romske populacije, očuvanje kulturnih i tradicionalnih vrednosti.

Njihovi ciljevi se, takođe, poklapaju, a vezani su za povećanje obrazovnog nivoa pripadnika/ca romske zajednice, smanjenje broja nepismenih u romskoj populaciji kroz edukaciju, unapređivanje zdravlje Roma kroz sprovođenje preventivnih programa, senzibilizaciju javnosti za kulturu i tradiciju Roma kroz adekvatne programe i kampanje, unapređenje i razvijanje saradnje sa relevantnim institucijama kroz zastupanje i partnerstvo, unapređenje znanja i razumevanja aktivista o strukturi organizacije, podsticanje timskog rada i saradnje aktivista organizacije, okupljanje saradnika koji dele vrednosti organizacije, radno osposobljavanje i zapošljavanje, zaštitu prava i pomoć romskoj zajednici u oblasti socijalnog, zdravstvenog, penzijskog i drugog stečenog prava i saradnja sa nadležnim organima, uspostavljanje saradnje sa lokalnim i republičkim vlastima i međunarodnim humanitarnim, verskim i stručnim institucijama.

Iskustva romskih organizacija kao partnerskih organizacija na projektima su različita, ali uglavnom pozitivna. Iako neki od prisutnih nisu znali/e nazive svih projekata, znali su sadržaj i projektne aktivnosti.

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

Ove organizacije imaju veoma malo konkretnih podataka, govore više iz sećanja, a podaci koje nude su uopšteni i površni.

Kao ciljeve projekata naveli su povećanje jednakosti u zdravstvenoj zaštiti Romkinja i Roma u lokalnoj zajednici, edukaciju Romkinja o značaju reproduktivnog zdravlja uz ginekološke preglede i lekarsku kontrolu, upoznavanje zdravstvenih radnika sa specifičnim potrebama romske populacije, unapređenje oralnog zdravlja Roma od 18 do 65 godina, obezbeđivanje brzih i ekonomičnih mera prevencije kod teških oboljenja.

Podaci sa terena

Saradnja na projektima je ostvarena sa domovima zdravlja, dispanzerima za žene i Zavodom za javno zdravlje, uglavnom na inicijativu samih lokalnih organizacija. Neke zdravstvene ustanove su kasnije inicirale saradnju na sledećim projektima. U nekim slučajevima je organizacija bila ravnopravni partner i preuzimala koordinaciju sa prebačenim finansijskim sredstvima na račun udruženja potrebnim da bi se projekat implementirao, a u nekim su članovi/ce udruženja bili samo angažovani na projektu. Ciljnu grupu na projektu nisu činile samo žene, osim kod projekta *Reproduktivno zdravlje žena i prevencija malignih oboljenja (karcinom grlića materice i dojke)*. Procena je da je u svakom od pomenutih opština/gradova projektima bilo obuhvaćeno najmanje po 150 žena. Najčešće aktivnosti u okviru projekta bile su radionice, predavanja i pregledi. Predstavnicima ovih organizacija nisu znali tačan broj održanih radionica, tribina i pregleda. Svoj doprinos su dali uglavnom kroz obilazak romskih naselja, i kroz upoznavanje meštana/ki sa projektima i uslugama koje mogu dobiti, odabir ciljne grupe, učestvovanje u radionicama, odvođenje na preglede i pomaganja za eventualno dalje lečenje. Saradnjom i kontaktima sa korisnicima/cama za vreme i nakon završetka projekata, aktivisti/kinje su došli do saznanja da su korisnice bile veoma zadovoljne pregledima i instrukcijama koje su dobile od strane zdravstvenog osoblja, samom organizacijom aktivnosti, sadržajem radionica i dobijanjem higijenskih paketa ili hrane, ali nisu bile zadovoljne time što se ovakav način kontrole zdravlja ne nastavlja i nakon završetka projekta. Uočili su da žene koje su učestvovala na aktivnostima u projektima smatraju da te aktivnosti nisu dovoljne i da bi bilo najbolje da se takvi ili slični pregledi i aktivnosti uvedu kao obavezni barem jednom godišnje.

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

Predstavnici/ce udruženja su istakli da imaju pozitivna iskustva sa samim korisnicama, u smislu poštovanja dogovora i daljeg nastavka lečenja kod žena kod kojih je to bilo potrebno. Uglavnom nisu imali poteškoća u animiranju korisnica za učesovanje u projektu. Izuzeci su bile pojedine žene koje su pokazivale strah od odlaska kod lekara. Prisutni su smatrali da su ciljevi na kojima se radilo na projektu, uglavnom i ostvareni. To argumentuju brojem učesnika/ca, brojem i kvalitetom aktivnosti, pruženim zdravstvenim uslugama i ono, što ističu kao veoma bitno, je broj žena kod kojih je kontrolnim pregledom ustanovljena neka vrsta bolesti, i kod kojih su urađeni dalji pregledi i lečenje. Započete mere su nastavljene uz pomoć zdravstvenih medijatorki. Izraženo je zadovoljstvo učincima projekata jer je, kako navode, zdravstvena zaštita žena unapređena zato što je oko polovine učesnica projekata, prema njihovim podacima, nastavila da odlazi na lekarske kontrole i preglede.

Prilikom izrade projekata, učesnici/ce fokus grupe su izjavili/le da su uglavnom imali mogućnost uticaja na osmišljavanje i realizaciju projekta. Naveli su da su u pisanju projekata, nadležne zdravstvene ustanove uzele u obzir njihovo iskustvo sa terena i podatke do kojih su došli radeći u romskim naseljima, kada su ispitane konkretne potrebe i problemi sa kojima se svakodnevno susreću Romkinje i Romi. Osim toga, prilikom realizacije projekta davali su sugestije zdravstvenim ustanovama o adekvatnom pristupu i poštovanju određenih specifičnosti romske populacije.

Što se tiče baze podataka koju prikuplja Ministarstvo zdravlja, niko od predstavnika/ca ovih organizacija nije uključen, zato što ih niko nije pozvao na saradnju.

Sva udruženja su imala 25% od ukupne vrednosti pomenutih projekata. Nekim udruženjima je novac prebacivan na račun organizacije a drugi su bili finansirani preko zdravstvenih ustanova. Stav svih organizacija je da su ta sredstva nedovoljna za kvalitetno izvođenje projekta i da bi trebalo raspodelu vršiti drugačije.

Problemi na koje su organizacije nailazile tiču se, uglavnom, na neispunjena očekivanja svih žitelja/ki pojedinih naselja. Dolazilo je i do nezadovoljstva nekih od korisnica zbog termina za preglede koji im nisu odgovarali. U nekim naseljima su žitelji očekivali i materijalnu pomoć.

***Preporuke predstavnika/ca organizacija zdravstvenim ustanovama
i Ministarstvu zdravlja:***

- Zdravstveni radnici/e bi trebalo češće da odlaze u terenske posete romskim naseljima;
- Aktivnosti na prevenciji zdravlja Roma i Romkinja bi trebalo da se uvrste redovne aktivnosti zdravstvenih ustanova - ne samo dok traje projekat nego i van projekata;
- Zdravstvene ustanove bi trebalo da inteziviraju rad sa romskim organizacijama civilnog društva;
- Ministarstvo zdravlja bi trebalo da izdvoji više sredstava za projekte (nijedan ne bi trebalo da bude ispod 500.000 dinara, dok je 25% od projekta namenjeno organizacijama nedovoljno za uspešno implementiranje);
- Ministarstvo zdravlja bi trebalo da planira aktivnosti usmerene na nastavke projekata, na lečenje otkrivenih bolesti. Za unapređenje zdravstvenog stanja nije dovoljno da samo dijagnostifikovati bolesti već se one moraju i lečiti.

Iskustva korisnica

Ukupno je 9 žena učestvovalo u fokus grupi, one većinom žive u kruševačkim romskim naseljima, koja su uglavnom nelegalizovana: Panjevac, Marko Orlović, Osaonica i Podunavci. Samo tri učesnice žive u gradu u privatnim kućama. Prosečna starost učesnica je 30 godina. Prosečan nivo završenog obrazovanja je osnovna škola. Prisutne žene su uglavnom udate, tri su u zvaničnoj bračnoj zajednici, a ostale žive u vanbračnim zajednicama. Jedna žena ima jedno dete, četiri imaju po dva deteta, dve imaju troje i dve četvoro dece. Sve učesnice imaju zdravstvene knjižice.

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

Projektima je bilo predviđeno da korisnice učestvuju u radionicama, tribinama i da im se obavi kontrolni ginekološki pregled. Po njihovim rečima, radionice koje su organizovane u naseljima bile su veoma uspešne, jer su korisnice bile u prilici da mnoge stvari čuju na jednostavan način, izgovorene njima razumljivim jezikom. Nihovo dosadašnje iskustvo je da kada se nađu kod lekara bilo kojim povodom, vrlo često ne razumeju stručne izraze koje medicinski radnici/ce upotrebljavaju. Tribinama nisu posebno zadovoljne zato što su imale utisak da su se na njima zdravstveni radnici/e previše hvalili. Smatraju da bi ovakve akcije trebalo izvoditi stalno, makar jednom godišnje, jer bi tek onda dale efekta. Mišljenja su da je bolje novac koji se daje za kupovinu higijenskih paketa usmeriti na preventivne preglede i dalja lečenja obolelih žena.

Pregledi su im značajno pomogli da prekontrolišu svoje zdravlje, neke žene nisu bile na kontrolnim pregledima i po više godina (obično od poslednjeg porođaja). Sve učesnice projekta su bile na pregledu na kojem su im uzeti uzorci za Papanikolau test i vaginalni sekret, kao i druge preglede po preporuci lekara, ako je bilo potrebe. Neke od žena su na taj način otkrile da imaju problema sa grlićem materice, miomima ili cistama, pa su nastavile lečenje. Sve prisutne su izjavile da će nastaviti sa kontrolnim pregledima (a neke od njih to već i rade).

Učesnice nisu istakle neke posebne probleme, ali kao prepreke navele su da žene koje su dobile uputstva za dalje lečenje, često nisu imale novca da nastave, jer se neki pregledi, intervencije i lekovi plaćaju. Naglasile su da smatraju da bi preventivni pregledi trebalo da postanu praksa, najmanje jednom godišnje i to iz više oblasti, a ne samo iz oblasti reproduktivnog zdravlja, nego obuhvatiti i celokupnu zdravstvenu zaštitu.

Preporuke korisnica zdravstvenim ustanovama i Ministarstvu zdravlja:

- Trebalo bi nastaviti sa redovnom analizom krvi i urina, kao i internističkih pregleda (kontrolu srca, krvnog pritiska i glukoze u krvi) pregled dojki, ginekološki pregledi, stomatološki) i nakon završetka projekta;
- Trebalo bi uključiti što veći broj korisnica u projekte, a posebno mlade devojkice i to kroz radionice sa što više životnih primera;
- Potrebno je izvršiti senzibilizaciju zdravstvenih radnika/ca za probleme i potrebe Romkinja.

Fokus grupe - Niš i Doljevac

U Nišu je organizovana fokus grupa sa više organizacija, ali je prisustvovala samo organizacija Udruženje Romkinja *Osvit* iz Niša. Predstavnic/e Udruženja Roma *Romski centar* iz Doljevca nisu bili u prilici da prisustvuju, pa je sa njima obavljen telefonski razgovor. Organizacija koja je sprovodila projekat u Aleksincu, po saznanjima do kojih je došla istraživačica, nije iz Aleksinca i do njih se nije moglo doći.

Udruženje Romkinja *Osvit*, postoji od 2005. godine sa ciljem afirmacije i zaštite prava Romkinja u svim oblastima života i brzog uključivanja Roma u tokove društvenoekonomskog, naučnoprosvetnog, kulturnosocijalnog i informativnog života. *Romski centar* postoji od 2007. godine.

Projekti za unapređenje zdravlja žena u kojima su ove organizacije bile uključene su:

- *Reproduktivno zdravlje i planiranje porodice, Prevencija malignih bolesti kod žena, Zdravlje dece, Imunizacija, Pravo na zdravstvenu zaštitu* - nosilac projekata je bio Dom zdravlja iz Doljevca zajedno sa Romskim centrom iz Doljevca tokom 2006/07.
- *Unapređenje i zaštita reproduktivnog zdravlja Romkinja*, koji je nosio Dom zdravlja iz Niša u partnerstvu sa Udruženjem Romkinja *Osvit* tokom 2007. i 2008. godine. Predstavnice *Osvita* su kao ciljeve projekta navele: izradu baze podataka o reproduktivnom zdravlju Romkinja, usvajanje navika redovne kontrole zdravlja, kontrolu zdravlja i lečenje otkrivenih promena zdravlja.

Podaci sa terena

Iskustva romskih organizacija kao partnera na ovim projektima su, uglavnom, pozitivna. Ciljevi projekata su bili: izrada baze podataka o reproduktivnom zdravlju Romkinja, usvajanje navika redovne kontrole zdravlja, kontrola zdravlja i lečenje otkrivenih promena zdravlja. Saradnja je ostvarena sa Domovima zdravlja uglavnom na inicijativu romskih organizacija. Ciljnu grupu projekata usmerenih na poboljšanje zdravlja žena činile su samo žene, njih oko 320. Najčešće aktivnosti u okviru projekta bile su: radionice, predavanja, pregledi, manje hiruške intervencije i izrada baze podataka. Udruženja su svoj doprinos dala uglavnom kroz obilazak romskih naselja, upoznavanje Romkinja i Roma iz naselja sa

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

projektima i uslugama koje mogu dobiti, odabir ciljne grupe, učestvovanje u radionicama, odvođenje na preglede i pružanje pomoći za eventualno dalje lečenje. Sto dvadeset Romkinja je prošlo kroz četiri edukativne radionice na temu: Poznavanje sopstvenog tela, lična i polna higijena, očuvanje opšteg i reproduktivnog zdravlja; Potreba posete ginekologu radi kontrole, očuvanja zdravlja ili blagovremenog lečenja i nadzora nad trudnoćom; Uticaj sklapanja maloletničkih brakova na opšte i reproduktivno zdravlje žena, planiranje porodice i kontracepcija; Simptomi polno prenosivih bolesti i rano otkrivanje raka dojke i grlića materice (samopregledi i skrining). Osam medijatorki je prošlo kroz iste obuke i dobilo sertifikat za rad medijatorki u romskim naseljima, za rad u savetovalištim i mobilnim timovima.

Stalnim kontaktom sa korisnicima/cama došli su do saznanja da su korisnice bile veoma zadovoljne pregledima i instrukcijama koje su dobile od strane zdravstvenog osoblja, samom organizacijom aktivnosti, sadržajem radionica i propratnim materijalom (higijenski paketi), a da nisu bile zadovoljne time što se ovakav način kontrole zdravlja ne uvodi kao obaveza barem jednom godišnje. Predstavnice udruženja su istakle da imaju pozitivna iskustva sa samim korisnicama, u smislu poštovanja dogovora i daljeg nastavka lečenja kod žena kod kojih je to bilo potrebno. Nisu postojale teškoće u animiranju korisnica. Projektni ciljevi su ostvareni, jer su realizovani sistematski pregledi, plaćene su hiruške terapije i manji hiruški zahvati, a izrađena je i baza podataka o trista korisnica. To argumentuju brojem učesnika/ca, brojem i kvalitetom aktivnosti, pruženim zdravstvenim uslugama. Započete mere su delimično nastavljene uz pomoć zdravstvenih medijatorki. Aktivistkinje organizacija su izjavile da su uticale na osmišljavanje i realizaciju projekta. Radeći u romskim naseljima ispitane su potrebe i ukazano je na probleme nadležnim zdravstvenim ustanovama. U toku realizacije projekta aktivistkinje su mogle da daju sugestije zdravstvenim ustanovama o adekvatnom pristupu i poštovanju određenih specifičnosti romske populacije. Predstavnice udruženja su uključene u formiranje baze podataka Ministarstva zdravlja. Zadovoljne su sveukupnim učinkom projekata koji su realizovani u njihovim sredinama, jer smatraju da je unapređeno zdravlje većine korisnica projekta. Za rad udruženja je bilo predviđeno oko 20% od sveukupne vrednosti projekata. Stav aktivistkinja je da je to malo novca, jer je ispod dostojanstva da mesečni honorar aktiviste/kinje bude u visini dnevnice lekara.

***Preporuke predstavnika/ca organizacija zdravstvenim ustanovama
i Ministarstvu zdravlja:***

Na kraju rada ove fokus grupe prisutne/i su došli do zaključka da bi Ministarstvo zdravlja trebalo da poveća iznos za realizaciju ovakvih projekata, jer za kvalitetnu realizaciju projekta od šest meseci i brojnih aktivnosti je potrebno najmanje 800.000 din. To je i razlog što mnoge romske organizacije više ne učestvuju u ovakvim projektima.

Iskustva korisnica

Učesnice ove fokus grupe, njih osam, dolaze uglavnom iz različitih sredina: nelegalizovanih romskih naselja, seoskih domaćinstava, mešoviti romskih naselja i stambenih zgrada. Prosečna starost učesnica je oko 45 godina, obrazovni nivo - osnovnoškolski, dok jedna učesnica ima završenu višu školu. Neke od ispitanica žive u bračnoj ili u vanbračnoj zajednici, dve su samohrane majke, a dve nisu udate. Prosečan broj dece koje imaju je tri (od jednog do četiri). Jedna učesnica ne poseduje zdravstvenu knjižicu, dok je ostale imaju.

Prisutne žene su učestvovalе u projektima usmerenim na unapređenje reproduktivnog zdravlja kod žena. Koristile su usluge pregleda, prisustvovalе radionicama i dobijale higijenske pakete. Sve nose pozitivno iskustvo iz saradnje kako sa organizacijama, tako i sa zdravstvenim ustanovama. Kažu da su im predstavnici organizacija odlično organizovali aktivnosti, a da je zdravstveno osoblje (sestre i lekari/ke) imalo mnogo bolji pristup u organizovanim pregledima, kao i više strpljenja, nego kada idu pojedinačno. Posebno im je značajan momenat organizovanog odlaska, tj. to što nisu morale da zakazuju i čekaju na pregled.

Učesnicama su se dopale radionice koje su organizovane u naseljima, jer su bile u prilici da mnoge stvari čuju na jednostavan način, izgovorene njima razumljivim jezikom. Podela higijenskih paketa je dobrodošla mnogim domaćinstvima. Smatraju da bi ovakve akcije trebalo izvoditi stalno, makar jednom godišnje, jer bi tek onda dale efekta.

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

Pregledi su im značajno pomogli da prekontrolišu svoje zdravlje, a grupni odlasci olakšali strah i neizvesnost. Preporučuju i pregled mamografom. Sve učesnice projekta su radile papanikolau test i pregled vaginalnog sekreta, a po preporuci lekara, ako je bilo potrebno, i neke druge preglede.

Preporuka korisnica zdravstvenim ustanovama i Ministarstvu zdravlja:

- Preventivni pregledi bi trebalo da postanu praksa;
- Preglede bi trebalo vršiti najmanje jednom godišnje i ne samo iz oblasti reproduktivnog zdravlja žena;
- Trebalo bi vršiti redovnu laboratorijsku analizu, mamograf, rendgen, kontrolu srca, pritiska i šećera, pregled dojki, stomatološki pregled i projektno plaćanje lečenja;
- Ispitanice smatraju da trajanje projekta ne bi trebalo da bude kraće od godinu dana;
- Ispitanice žele da od zdravstvenog osoblja dobijaju istinite, detaljne i pravovremene informacije.

Fokus grupe - Surdulica i Leskovac

U Surdulici je održana fokus grupa sa predstavnicima/cama *Društva za edukaciju Roma*, koja je učestvovala u konkursu kao partnerska organizacija Domu zdravlja iz Surdulice. Bila je prisutna i aktivistkinja *Centra edukaciju i zdravlje JAK-ER* iz Leskovca, koja nije imala nikakve informacije o projektu koji je ova organizacija sprovodila.

Društvo za edukaciju Roma je registrovano 2005. godine. Njihove aktivnosti su edukacija, zaštita životne sredine i humanitarna delatnost sa ciljem dovođenja do pozitivnih promena u romskoj zajednici. Sprovode programe iz više oblasti, ali je glavni fokus rada na obrazovanju Roma. Organizacija *JAK-ER* se najviše bavi zaštitom zdravlja Roma.

Projekti za unapređenje zdravlja žena u kojima su ove organizacije bile uključene su:

- *Zaštita zdravlja Roma*, projekat koji je koordinirao Dom zdravlja Surdulica u partnerstvu sa *Društvom za edukaciju Roma*. Period realizacije projekta je od januara 2008. do decembra 2008. godine. Ciljevi ovog projekta su bili unapređenje zdravlja romskog stanovništva u Surdulici, edukacija romskog stanovništva o važnosti zdravstvene zaštite i značaju prevencije bolesti.
- *Zaštita od polno prenosivih bolesti Romkinja generativnog doba*. I ovaj projekat je sprovodio Dom zdravlja Surdulica, zajedno sa *Društvom za edukaciju Roma* od januara 2009. do decembra 2009. godine. Ciljevi projekta su bili podizanje svesti Romkinja o značaju prevencije i redovnih kontrolnih pregleda, kao i zaštita od polno prenosivih bolesti.

Podaci sa terena

Društvo za edukaciju Roma je kontaktiralo predstavnike Doma zdravlja u Surdulici radi iniciranja projekta. Uloga aktivista/kinja bila je u posredovanju između romske zajednice i Doma zdravlja, tačnije u okupljanju i animiranju ciljne grupe za učestvovanje u pojedinim projektnim aktivnostima, kao što su javna predavanja, edukativne radionice, okrugli stolovi, medicinski pregledi od strane doktora specijalista, obilazak terena i slično. Iako je saradnja nevladine organizacije i zdravstvene institucije ocenjena kao

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

zadovoljavajuća, aktivisti/inje navode da se moglo primetiti da se pojedini zdravstveni radnici/e ponašaju kao da im je projekat jedna obaveza više i da su gledali da što pre završe sa pregledima, pa se stekao utisak da pregledi nisu obavljeni kvalitetno. Ono što predstavnici/e organizacija navode kao najveći nedostatak projekata je to što aktivnosti koje su projektima realizovane nisu nastavljene da se sprovode i kasnije.

Preporuke predstavnika/ca organizacija zdravstvenim ustanovama i Ministarstvu zdravlja:

- Trebalo bi u domovima zdravlja organizovati periodične grupne preglede, što bi sigurno doprinelo i poboljšanju kvaliteta zdravstvene zaštite Romkinja i Roma;
- Bilo bi korisnije da organizacije budu nosioci projekata, jer su bolje upućene u konkretne potrebe romske populacije, uzimajući u obzir njihove specifične kulturne i tradicionalne vrednosti;
- Rad zdravstvenih medijatorki bi trebalo da bude transparentniji, a njihova saradnja sa organizacijama bolja;
- Potrebno je organizovati česte zajedničke sastanke organizacija i Ministarstva zdravlja, na kojima bi tema bila Zdravstvena zaštita Roma i Romkinja i razmena iskustava obe strane;
- Trebalo bi podržati više projekata u kojima su stariji i nemoćni ciljna grupa, jer su najugroženiji deo romske populacije;
- Rad Ministarstva zdravlja u oblasti unapređenja zdravstvenog položaja Roma i Romkinja bi trebalo da bude još transparentniji;
- Preporuka je i da bi trebalo organizovati edukativne programe usmerene na čitavu zajednicu, ne samo na romsku;
- Mora se raditi na tome da se kod Romkinja ojača svest da mogu slobodno da prijave lekara koji je odbio da ih pregleda;

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

- Trebalo bi i informisati Romkinje o postojanju Zaštitnika prava pacijenata;
- Unaprediti informisanost o značaju redovne vakcinacije dece i odraslih;
- Trebalo bi jačati partnerstva na svim nivoima.

Iskustva korisnica

Na ovoj fokus grupi je prisustvovalo šest žena iz Surdulice i sedam iz Leskovca. Sve one žive u romskim mahalama koje su legalizovana naselja, imaju vodu i struju, ali je saobraćajna infrastruktura veoma loša, što čini veliki problem u njihovom kretanju i svakodnevnom životu. Stepen obrazovanja prisutnih učesnica je različit, od završena samo četiri razreda osnovne škole do završene srednje škole. Većina učesnica nije u radnom odnosu, a starosna dob se kreće od 40 do 60 godina. Sve učesnice su navele da imaju regulisano zdravstveno osiguranje i overenu zdravstvenu knjižicu.

Fokus grupa sa korisnicama pružila je uvid u njihove stavove, razmišljanja i potrebe vezane za zaštitu zdravlja. Iz predloženih stavova moglo se zaključiti da su Romkinje samo delimično zadovoljne projektima u kojima su učestvovala. Naime, one su svakako zadovoljne što su projekti bili realizovani jer je to veoma bitno za zaštitu zdravlja, ali su nezadovoljne ophođenjem zdravstvenih radnika/ca prema njima. Tako navode da su veoma često neprijatni, da im se obraćaju sa omalovažavanjem i nepoštovanjem. To je osećaj koji većina učesnica fokus grupa ima, ne samo na realizovanim projektima već i u svakoj drugoj prilici kada idu na lekarske preglede. Zbog toga često izbegavaju da se redovno kontrolišu.

Po njihovom mišljenju veoma je bitno da se organizovani pregledi obavljaju barem jednom u šest meseci, ali da ti pregledi budu sveobuhvatni (internistički, ginekološki, stomatološki...), jer jedino na taj način žene mogu da budu sigurne da su zdrave. Ono što su jasno iznele je i to da je potrebno da se pregledi i lekovi ne plaćaju jer većina Romkinja živi u relativnom ili aposlutnom siromaštvu, i objektivno za to nemaju novaca. Smatraju da nije dovoljno da se projektom obuhvate samo predavanja o nekoj temi već je bitno da se obave i pregledi vezani za temu o kojoj se priča. Ako je tema reproduktivno zdravlje - onda ginekološki, ako je prevencija malignih bolesti - onda ultrazvučni pregledi, pregledi kod interniste/istkinje, itd. Upravo zbog svega što su navele kao bitno, njihove preporuke idu u tom pravcu.

Preporuka korisnica zdravstvenim ustanovama i Ministarstvu zdravlja:

- Dovedi aktivnosti i usluge započete u projektu do kraja procesa;
- Projekti bi trebalo da su češći, a možda i da traju duže. U njima bi trebalo dati više programa usmerenih na celokupno zdravlje žena, a ne samo na reproduktivno;
- Neophodna je bolja informisanost korisnica o projektima koji se sprovode, kao i veća promocija i informisanje u medijima;
- Organizovati projekte koji bi bili usmereni ka podizanju svesti romske populacije o važnosti zdravstvene zaštite;
- Preporuka je i da se ovakvim projektima obezbede besplatne usluge koje se inače plaćaju, kao i da se uradi socijalna karta korisnica;
- Zdravstveni radnici/e u projektu i van projekta bi trebalo da promene svoje stavove i ponašanje koje je često diskriminatorno prema pacijentima/kinjama koje leče. Neophodna je senzibilizacija zdravstvenih radnika/ca;
- Trebalo bi podići kvalitet usluga i smanjiti period čekanja u čekaonici, i to uopšte, a ne samo kada se sprovode projekti;
- Projektima predvideti i nabavku lekova jer su za mnoge nedostupni (lekovi koji se plaćaju ili za koje je participacija skupa);
- Organizovati sistematske i kontrolne preglede, zato što je to velika potreba za celokupnu romsku populaciju;
- Projekte bi trebalo usmeriti i prema kućnom lečenju teško pokretnih osoba;
- Uključiti programe edukacije mladih za prevenciju HIV-a;
- U projektima bi trebalo da se obrati pažnja na pomoć i podršku starijim ženama;
- Neophodno je i važno u projekte uključiti i teme prevencije bolesti zavisnosti (narkomanije i alkoholizma), kao i pomoći njihovim porodicama.

Fokus grupe – Beograd

Fokus grupa sa organizacijama je održana u prostorijama Nacionalnog saveta romske nacionalne manjine, a bili su prisutni/e predstavnici/e tri organizacije koje su implementirale projekte po konkursima Ministarstva zdravlja: *Dečiji romski centar*, *Romsko srce* i *Novi svet* - sve tri iz Beograda.

Aktivisti i aktivistkinje *Dečijeg romskog centra* su angažovani na aktivnostima vezanim za postizanje socijalne pravde, poštovanje ljudskih prava, poštovanje dečijih i ženskih ljudskih prava i borbe protiv diskriminacije. *Romsko srce* je organizacija koja se bavi humanitarnim radom, zalaže se za jednaka prava Roma i Romkinja, i to najviše u oblasti stanovanja. *Novi svet* je organizacija čije su aktivnosti usmerene na ostvarivanje jednakih prava pri zapošljavanju Roma (do sada su radili samo sa muškarcima), ali i aktivnosti usmerene ka zdravstvenoj edukaciji i ostvarivanju boljih infrastrukturnih uslova u romskim naseljima.

Projekti za unapređenje zdravlja žena u kojima su ove organizacije bile uključene su:

- *Imam pravo da znam*, projekat koji je nosio Dom zdravlja Savski Venac u partnerstvu sa *Dečijim romskim centrom* u periodu 2006/07. godine. Aktivnosti su se odnosile na uključivanje korisnika/ca u sistem redovne zdravstvene zaštite.
- *Prevenција psihoaktivnih supstanci kod romske populacije na teritoriji Savski Venac*, nositelj projekta je Zavod za bolesti zavisnosti u partnerstvu sa organizacijom *Romsko srce*. Sprovodio se tokom 2006/07 godine. Aktivnosti su bile: uključivanje korisnika/ca u obuku o prevenciji korišćenja psihoaktivnih supstanci. Edukacija je podrazumevala i obuku za vršnjačke edukatore/ke. Kroz ovu obuku je prošlo devetnaest mladih ljudi, pretežno devojaka, kao i opšte sistematske preglede.
- *Integracija Roma u primarni zdravstveni sistem*, projekat koji je implementirao Dom zdravlja Zemun u saradnji sa organizacijom *Novi svet* u periodu 2006/07. godine. Cilj ovog projekta je bio povećanje uključenja Romkinja u sistem primarne zdravstvene zaštite, i to prvenstveno u sistem reproduktivnog zdravlja sa sprovedenim aktivnostima: dovođenje i odvođenje žena na preglede, psihofizička priprema žena i prevazilaženje straha i sramote od pregleda i lekara. Obuhvaćeno je ukupno četrdeset žena iz romskih naselja, isključivo reproduktivnog doba.

Podaci sa terena

Aktivisti/inje su se izjasnili da su glavne aktivnosti, kao što je obavljanje pregleda i donošenje dijagnoza obavljali lekari/ke iz nadležnih institucija, dok su oni imali zadatak da informišu i aktiviraju žene da dođu na ginekološki pregled. Iz organizacija smatraju da su zdravstveni radnici imali određenu vrstu respekta prema korisnicama - pacijentkinjama, ali je utisak da je to bilo zbog projekta, odnosno zbog novca koji su tada zaradili. To potkrepljuju time da odmah nakon prestanka projekta (tada nije bilo člana 22 Zakona o zdravstvenom osiguranju, koji Romima omogućava pravo na zdravstvenu zaštitu na osnovu pripadnosti socijalno ugroženoj grupaciji stanovništva), korisnice koje u to vreme nisu imale zdravstvenu knjižicu, odnosno regulisanu zdravstvenu zaštitu, nisu mogle da nastave preglede. Smatraju da je zakon donekle dobar jer omogućava prijem kod lekara, ali se u mnogim slučajevima ispostavilo da ljude sa takvom zdravstvenom zaštitom ne šalju na specijalističke (skupe) preglede, jer se za to koriste sredstva iz budžeta Ministarstva zdravlja.

Preporuke predstavnika/ca organizacija zdravstvenim ustanovama i Ministarstvu zdravlja:

- U projekte uključiti sve preglede primarne zdravstvene zaštite da bi se obuhvatila celokupna zdravstvena zaštita žena
- Potrebno je senzibilisati zdravstvene radnike/ce radi smanjenja diskriminacije u pružanju zdravstvene zaštite.

Iskustva korisnica

Na ovoj fokus grupi su učestvovalе žene iz naselja Vojni put, Bački Ilovnik i Zemun polje. Ukupno je bilo dvanaest učesnica, starosti od 18 do 35 godina. Većina ima završenu srednju školu. Njih pet je udato za pripadnike drugog naroda, dve su neudate, a jedna je razvedena. Nijedna žena nema više od troje dece i ne planira više da rađa. Sve imaju regulisano zdravstveno osiguranje.

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

Sve one su korisnice projekta na kome je radila organizacija *Novi svet*. Projektom je bilo predviđeno da žene idu na ginekološke preglede. Naglasile su da im je bilo mnogo prijatnije da idu na organizovani ginekološki pregled zbog nepostojanja zakazivanja i redova, ali i objašnjenja koja moraju davati ukućanima. Jedna od učesnica je to ilustrovala na sledeći način - „Kad odeš kod lekara da te ne vrate i ne zakažu na period od dva do šest meseci“. Sve su se složile da kod lekara idu samo kada osećaju tegobe.

Jedna žena je iznela da joj je dijagnostikovao tumor, te da je nakon njegovog otkrivanja ubrzo zakazala operaciju i da se sada dobro oseća. Ranije je imala jako obimne menstruacije i nije mogla da funkcioniše ne znajući razlog, mislila je da je to tako, da mora toliko da krvari. Majka i tetke su joj rekle da je ona takva i da to prihvati. Rekla je da sada zna da ništa što čoveku smeta ne mora da se trpi. Druga je rekla da nikada svojoj sveskrvi ne bi mogla da objasni zašto ide kod ginekologa, a da nije trudna. Smatralo bi se da je „skitala“. Ovako je išla kao i sve druge žene, čak je i sama svekrva išla. Žene smatraju da su medicinske sestre uglavnom neljubazne i da uvek nađu način da nešto zamere. Često su indiskretne, pitaju još na hodniku zbog čega su došle na pregled. Primetile su da se ta neljubaznost povećava kada su Romkinje u pitanju. Smatraju da je to dovoljan razlog da otpor prema odlasku lekaru.

Iskustva sa projekta su različita. Dve učesnice smatraju da nije bilo u redu što njima nije omogućen odlazak na dalje preglede i analize jer su smatrale da je to bilo potrebno. Ostale su kazale da im je bilo sve odlično i da su se po prvi put osećale prihvaćeno. Kažu da bi volele da se ginekološki pregledi ponove, ali da je potrebno da se projektima predvide i kardiološki pregled, pregled dojke i drugi pregledi kojima bi u celosti proverile svoje zdravstveno stanje. Smatraju da bi bilo jako važno da postoji dan kada će lekari/ke obavljati razgovore sa pacijentkinjama.

Bile su jako zadovoljne prijemom i tretmanom za vreme trajanja projekta. Kažu da je osoblje u oba doma zdravlja u koja su bile upućene bilo jako ljubazno, ali i da je njihov utisak da sada kada se projekat završio, ponovo nailaze na neljubaznost komplikovan prijem kod lekara. Nisu nastavile da idu na preglede jer im zdravstvena knjižica nije overena (dok je projekat trajao nisu morale da imaju knjižicu). Velika prepreka za dalje redovne preglede je i zakazivanje na jako dug period, kao i neljubaznost zdravstvenog osoblja koje nije spremno da nešto objasni na malo jednostavniji način kako bi sve bilo jasno.

Preporuka korisnica zdravstvenim ustanovama i Ministarstvu zdravlja:

- Usled siromaštva korisnice smatraju da je jako potrebno u neke buduće aktivnosti uvrstiti i podelu higijenskih paketa.

Fokus grupe – Lazarevac i Mladenovac

Na učešće u fokus grupi u Lazarevcu odazvale su dve organizacije: *Romsko humanitarno udruženje* iz Lazarevca, osnovano 2001. godine i *Društvo Rom* iz Mladenovcu, osnovano 2003. godine. Obe organizacije imaju za cilj zaštitu ljudskih manjinskih prava, podizanje kulture kroz informisanje, kao i zaštitu zdravlja romske populacije.

Projekti za unapređenje zdravlja žena u kojima su ove organizacije bile uključene su:

- *Otkriti, sprečiti, lečiti*, u periodu 2006/07. godine, pod koordinacijom Doma zdravlja u Lazarevcu koji je za partnere imao *Romsko humanitarno udruženje*. Oba projekta su podrazumevala sistematske preglede sa ciljem bolje imunizacije.
- *Prevenција i imunizacija Roma*, u periodu 2006/07. godine. Nositelj projekta je bio Dom zdravlja Mladenovac u saradnji sa *Društvom Rom*. Cilj projekta je bio izvršiti imunizaciju što većeg broja dece i ukazati na važnost vakcinacije za očuvanje zdravlja. Ciljna grupa su bila deca, ali i njihove majke koje su dobijale informacije o važnosti imunizacije svoje dece.

Podaci sa terena

U Lazarevcu su vršeni sistematski pregledi žena iz sela: Lukavica, Zeoke, Šopić, Sokolovo, Stepoevac, Rudovac, a obuhvaćene su i romske porodice sa teritorije Lazarevca. Ukupno je 130 žena prošlo preglede. Projekat je koordinisao Dom zdravlja.

Aktivistkinje *Romskog humanitarnog udruženja* su insistirale da lekarka bude uključena u pregled žena, jer su se na taj način korisnice osećale lagodnije. Nakon sistematskih ginekoloških pregleda bilo je i loših dijagnoza. Organizacije su tu odigrale veliku ulogu, nastavile su druženje, zakazivale dalje preglede, nabavljale sredstva za putovanje na specijalističke preglede u Beograd.

U Mladenovcu je sprovedena imunizacija i vakcinacija dece, kao i preventivni pregledi koji su bili neophodni da bi se dete vakcinisalo. Pregledana su deca u pet naselja: Bataševo, Karađorđeva, Petar

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

Drapšin, Međulužje i Senaja. Obuhvaćeno je preko 200 dece, starosti od 3 do 7 godina. Projekat je realizovan u partnerstvu sa Domom zdravlja Mladenovac.

Dok su obavljani pregledi i vakcinacija dece, bilo je vremena za druženje majki i dece, pa je atmosfera bila opuštajuća i pozitivna. Majke su dobile dalje instrukcije kako da se ponašaju ako dete eventualno dobije temperaturu. Aktivistkinje na projektu su dale brojeve svojih mobilnih telefona majkama da ih pozovu u slučaju potrebe, a imale su i brojeve telefona lekarke. Aktivistkinje smatraju da je osveženje u vidu sokova i sendviča za decu doprinelo da se deca opuste i ne dožive veliki stres.

Saradnja sa Domom zdravlja je nastavljena nakon završetka projekta. Saradnju je pokrenula organizacija, kao i veliki deo planiranja projektnih aktivnosti. Prilikom realizacije projekta lekari/ke su se dosta oslanjali na nevladine organizacije. Aktivistkinje iz obe organizacije bile su asistentkinje na projektu Doma zdravlja. Iz obe organizacije ističu da su njihova zaduženja bila uglavnom ista: priprema i obaveštavanje korisnica o pregledima, organizovanje prevoza, podela higijenskih paketa, dovođenje na pregled. Tokom projekta su u Lazarevcu organizovane i dve tribine o važnosti zdravstvene zaštite.

Učesnice ove fokus grupe predlažu da se obnovi isti projekat, kako bi se moglo uporediti dokle stiglo u odnosu na prethodni period, i tako dobila bolja slika dugoročnih rezultata ovih projekata.

Iskustva korisnica

Trinaest žena je učestvovalo u fokus grupi sa korisnicama. Došle su iz različitih naselja iz Lazarevca, Zeoka, Rudovca i Šopića, starosne dobi od 18 do 51. Obrazovni nivo se kreće od nezavršene osnovne škole (2), sa osnovnom školom (9), do završene srednje škole (2). U braku je šest učesnica, a isti broj je i u vanbračnoj zajednici. Ukupno imaju četrdeset i jedno dete. Jedna od njih je samohrana majka sa šestoro dece. Sve učesnice imaju zdravstvene knjižice.

Učesnice su bile zadovoljne što mogu zajedno da idu na pregled. Jedna njihova račenica to i potvrđuje: „Kada smo zajedno slobodnije smo i opuštenije“. Druge su govorile da nikada nemaju vremena za sebe, te da idu kod lekara samo kada zagusti. Jedna je rekla: „ Treba mi dobar razlog da idem kod lekara, a ovako sam prihvatila bez nekog opterećivanja i nisam morala svekrvi da objašnjavam zašto idem kod ginekologa“. Izjavile su da nikada nemaju vremena za sebe i da su ih organizovani pregledi motivisali da idu. Kao razlog su navele strah od diskriminacije pri pregledu, i nisu znale kako da traže da ih pregleda

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

žena. Kada su išle na preglede zajedno, imale su hrabrosti da traže da im se udovolji i da ginekološkinja bude zadužena za njihove preglede. Aktivistkinje na projektu su bile tu da ih saslušaju, ali i da ohrabre na dalje lečenje kada je to bilo potrebno. Jedna od korisnica je morala da ode na dalja ispitivanja u Beograd, aktivistkinje su joj zakazale pregled i nabavile novac za kartu, kako bi bile sigurne da je ništa neće sprečiti u daljem lečenju.

Usluga organizacije je ocenjena kao jako dobra. Podrška pri pregledima i bodrenje majki da prihvate vakcinaciju dece su bili jako zapaženi. Učesnice smatraju da su aktivnosti dobro osmišljene, uključujući i sendvič i sok za decu i njihove majke dok je trajala vakcinacija. Majke su edukovane o važnosti redovnog vakcinisanja dece, saznale su protiv koje bolesti se dete vakciniše i kada je sledeće vakcinacija. Kažu da je dobro što su aktivistkinje bile medijatorke između žena i zdravstvenih radnika/ca, i što su dobile brojeve telefona aktivistkinja u slučaju da nekom detetu ne bude dobro nakon vakcine.

Skoro sve učesnice na fokus grupi pre projekta nisu ništa znale o potrebi da se pregledaju dojke. Pri pregledima upoznate su sa pojmom karcinoma dojki i materice. Kao važno iskustvo navode i to da su među sobom delile momente saznavanja tih pojmova. Tokom trajanja projekta, sve su naučile da same pregledaju dojke kod kuće. „Najvažnije je što smo došle do saznanja da svaka žena treba da ide na ginekološke preglede dva puta godišnje kao i da sama redovno pregleda svoje dojke jer nismo u mogućnosti da radimo mamografiju“ - kaže jedna od njih.

Preporuka korisnica zdravstvenim ustanovama i Ministarstvu zdravlja:

- Potrebno je u projekte uvrstiti i podelu higijenskih paketa korisnicama.

Fokus grupe –Zrenjanin

U fokus grupi namenjenoj nevladnim sektoru učestvovali su predstavnici organizacije *Rromani jag*. Njihove aktivnosti usmerene su na pomoć romskom stanovništvu radi unapređenja zdravstvene zaštite i pružanju humanitarne pomoći.

Projekat za unapređenje zdravlja žena u kom je ova organizacija bila uključena je:

- *Rano otkrivanje malignih bolesti na grliću materice*, u periodu 2007/08. godine, čiji je izvršitelj bio Dispanzer za žene u okviru Doma zdravlja „Dr Boško Vrebalov“ Zrenjanin, u saradnji sa *Rromani jag*. Cilj projekta je obezbeđivanje edukacije i organizovanih pregleda za Romkinje.

Podaci sa terena

Saradnju na projektu je inicirao Dom zdravlja. Zadatak organizacije civilnog društva je bio da na terenu informišu buduće korisnice o važnosti projekta, da naprave spiskove žena i dostave ga zdravstvenoj ustanovi kako bi zakazali preglede. Pored toga, delili su i higijenske pakete. Prema njihovim podacima projektom je bilo obuhvaćeno 412 korisnica.

Iako smatraju da je važnost ovakvih projekata velika zbog toga što unapređuju zdravlje romske populacije, predstavnik *Rromani jag* ističe veliko nezadovoljstvo saradnjom sa zdravstvenom institucijom, jer organizacija nije imala uvid u projekat. On kaže – „Potpisali smo, a da nismo ni znali šta potpisujemo.“ Nisu dobili nikakve povratne informacije od ustanove, a smatraju i da su honorari bili ponižavajući u odnosu na rad koji su uložili, jer su mesečno primali po 1000 dinara honorara i 500 dinara kredita za mobilni telefon. Takođe, iako su lekari radili u radno vreme, za koje i inače primaju platu, dodatno su bili plaćeni za projekte (po nekim njihovim saznanjima oko 60 000 dinara). Ovi podaci, iako neprovereni, govore o netransparentnosti među partnerima na projektu i lošem vednovanju rada na terenu.

***Preporuke predstavnika/ca organizacija zdravstvenim ustanovama
i Ministarstvu zdravlja:***

- Ministarstvo zdravlja bi trebalo da ima više poverenja u romske organizacije i da konkursom bude omogućeno da budu nosioci projekata, jer je njihovo znanje i iskustvo u radu sa romskom zajednicom, poznavanje romske kulture i običaja, ali i potreba samih Roma veoma važno;
- Projekti bi trebalo da se odnose na zaštitu celokupnog zdravlja Romkinja i Roma.

Iskustva korisnica

U Zrenjaninu je u fokus grupi učestvovalo devet žena, ali su se tokom rada priključivale i druge koje su svraćale u dvorište žene koja je ponudila prostor za rad. Prisutne žene su bile starosti između 22 i 65 godina, sedam njih nije završilo osnovnu školu, dok jedna ima završenu osnovnu školu. Žene su uglavnom udate, šest njih, jedna je razvedena, a jedna udovica. Sve imaju decu, njih 4 ima dvoje dece, imaju četvero dece, dok jedna ima jedno i jedna 3 deteta.

U razgovoru je preovladavalo mišljenje da su projekti za zdravstvenu zaštitu Romkinja korisni i potrebni. Ono što je većini žena bilo bitno je to da su dobile neke nove informacije, kao što su saznanja kako se vrši samopregled dojki, kako se zaštititi od neželjene trudnoće, kako unaprediti svoje zdravlje... Veoma im je značila i konkretna pomoć u vidu higijenskih paketa koji su im bili podeljeni. Jedna od prisutnih je izjavila: „Shvatila sam da treba da budem bitna sama sebi kako bih bila dobra za sve ostalo, za moju decu, bilo je lepo družiti se i saznati nešto novo, na primer o neželjenoj trudnoći.“ Upravo druženje i podrška drugih žena bilo je dragoceno iskustvo koje su žene ponele iz ovog projekta. Neke su čak navele da sigurno ne bi išle same na ginekološki pregled.

Većina prisutnih žena se složila da na preglede idu samo kada im je veoma loše, kada su jako bolesne i više ne mogu da izdrže bez lečenja. Jedna žena iznela je i svoje iskustvo: „Bolovala sam od raka,

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

a da to nisam ni znala, saznala sam to na pregledu, zakazali su mi operaciju u Kamenici i sada sam dobro. Srećna sam što sam živa, bilo je strašno saznati ovako nešto, ovaj projekat mi je spasio život, Potrebna nam je i dragocena svaka informacija o zdravlju, mi Romi malo znamo o zdravlju.“

U razgovoru su žene iznale i svoja iskustva sa zdravstvenim osobljem sa kojima su bile u kontaktu na projektu. Iskustva su različita, od onih da nisu imale nikakvih problema prilikom pregleda do onih koje smatraju da su medicinske sestre, doktori/ke veoma neljubazne i drske, sklone svađi, i da im se obraćaju sa nepoštovanjem. Neke žene svoja negativna iskustva vezuju samo za medicinske sestre. Jedna od učesnica je iznela iskustvo ranijeg obraćanja lekaru: „Imala sam odliv zbog nekog stresa, doktorka je vikala što sam došla u dva sata noću, morala sam da platim pregled, jer mi nije bila overena knjižica...”

Preporuka korisnica zdravstvenim ustanovama i Ministarstvu zdravlja:

- Ovakvi projekti su uvek potrebni i treba ih obnavljati;
- Trebalo bi sprovoditi projekte koji će obuhvatiti celokupno zdravlje, maligne bolesti, kardiološke i stomatološke preglede, jer su skupi;
- Davati informacije o zaraznim bolestima i kako se zaštititi, posebno kako zaštititi decu;
- Senzibilisati lekare/ke i sestre, organizovati edukaciju o toleranciji.

Fokus grupe - Žitište

Na ovoj fokus grupi su učestvovali aktivisti/inje organizacije *Društvo Roma* iz Žitišta. Ova organizacija sprovodi projekte usmerene na unapređenje zdravstvene zaštite, obrazovanja, samozapošljavanja, ali i folklorne aktivnosti i očuvanje romske tradicije i kulture.

Projekat za unapređenje zdravlja žena u kom je je ova organizacija bila uključena je:

- *Zagovaranje interesa u zdravstvenoj zaštiti*, u periodu 2008/09. godine, sprovodio ga je Dom zdravlja Žitište u saradnji sa *Društvom Roma*. Cilj projekta je bio unapređenje odnosa između zdravstvenih radnika i Roma.

Podaci sa terena

Saradnja sa Domom zdravlja je ostvarena na inicijativu *Ženske romske mreže Vojvodine* i aktivistkinja *Društva Roma* iz Žitišta. Zadatak aktivistkinja je bio da sprovedu anketiranje koje je obuhvatilo 100 romskih porodica (ukupno 310 članova porodica, od kojih je 154 žena). Analizom podataka iz ove ankete dobijeni su podaci o socioekonomskom položaju Romkinja i Roma, njihovoj zdravstvenoj zaštiti, problemima i potrebama koje imaju. Pored ankete organizovali su i okrugli sto na kome je bilo reči o važnosti zdravstvene zaštite i prevencije.

Predstavnica *Društva Rom* je naglasila da nisu zadovoljni realizacijom samog projekta, jer nisu direktno učestvovala u kreiranju projekta na osnovu konkretnih potreba Romkinja. Isto tako, projektom nije bilo predviđeno organizovanje besplatnih ginekoloških pregleda i pregleda dojki, što je, svakako, bilo neophodno.

Zadovoljni su time što su korisnice dobile potrebne informacije o važnosti zdravstvene zaštite.

***Preporuke predstavnika/ca organizacija zdravstvenim ustanovama
i Ministarstvu zdravlja***

- Organizacije civilnog društva bi trebalo da budu nosioci projekata jer imaju znanje, informacije i iskustvo na osnovu dugogodišnjeg terenskog rada sa Romima i Romkinjama;
- Potrebno je obuhvatiti sveukupno zdravlje žena sa konkretnim ginekološkim, internističkim, neurološkim, stomatološkim i drugim pregledima;
- Nužno je produžiti vreme trajanja projekata i nakon njihovih završetaka nastaviti sa započetim aktivnostima;
- Projekte raditi prema istinskim potrebama Romkinja, obaviti neophodne analize i istraživanja na tu temu.

Iskustva korisnica

U Žitištu je, na fokus grupi organizovanoj za učesnice na projektu učestvovalo ukupno osam žena. Većina ih je u braku (šest), a dve su razvedene. Starosna struktura žena je između 22 i 59 godina. Njih pet ima po dvoje dece, dve imaju troje, a jedna jedno dete. Šest žena je završilo osnovnu školu, a dve su bez završene osnovne škole. Bile su jako zainteresovane da kažu svoje mišljenje i da podele iskustva, ali i svoja razmišljanja o zdravlju uopšte.

Bile su nezadovoljene samim aktivnostima na projektu, pošto je u Žitištu bio organizovan samo okrugli sto na kojem su, kako jedna žena kaže: „Na brzinu nešto ispričali i otišli...“, ostavivši žene bez konkretnih pregleda. One smatraju da je izostala konkretna pomoć i da to što su naučile da same sebi pregledaju dojke nije bilo dovoljno. Potrebno je mnogo više raditi na zaštiti zdravlja Romkinja, i to celokupnog zdravlja, i obezbediti lekove koji su previše skupi. Ove žene smatraju da je najbitnije da se zaposle i da onda ne zavise ni od koga, tada projekti neće ni biti potrebni i moći će da idu na bilo koji pregled, bez obzira da li se oni plaćaju ili ne, kao i da kupuju potrebne lekove.

Preporuka korisnica zdravstvenim ustanovama i Ministarstvu zdravlja:

- Korisnice smatraju da je prvo trebalo da se uradi anketa među samim Romkinjama i Romima da bi se videlo šta im je potrebno, pa onda da se prave projekti;
- Iako nije bilo pregleda, dobro je što su naučile samopregled dojke, i to treba ponoviti;
- Pored okruglih stolova moraju se organizovati i pregledi;
- Organizovati i praćenje celokupnog zdravstvenog stanja, ne samo kroz pojedine već i kroz sistematske preglede;
- Projekte je dobro sprovoditi što češće;
- Trebalo bi pomoći plaćanje lekova ili da se njihovo plaćanje ukine;
- Aktivnosti bi trebalo usmeriti na zapošljavanje, jer bi se na taj način obezbedilo da Romi/inje imaju finansijska sredstva da sami kupuju lekove.

Fokus grupe – Kikinda

U Kikindi je organizacija *Rroma rota*, koja postoji od 2005. godine i deluje radi unapređenja položaja Roma u oblastima obrazovanja, zapošljavanja, kulture, istorije i tradicije, radila na projektima po konkursu Ministarstva zdravlja.

Projekat za unapređenje zdravlja žena u kojem je ova organizacija bila uključena je:

- *Poboljšanje zdravstvenog stanja Roma na teritoriji seoskog naselja Opštine Kikinda*, tokom 2009. godine. Projekat je sprovodio Zavod za javno zdravlje u Kikindi u saradnji sa organizacijom *Rroma rota*. Cilj projekta je bio jačanje zdravstvenog potencijala stanovništva u romskim naseljima. Projektom je obuhvaćeno 350 korisnika/ca, a većinu su činile žene.

Podaci sa terena

Iniciranje ovih projekata se desilo od strane organizacije. Projektima su bile obuhvaćene sledeće aktivnosti: analiza kvaliteta vode za piće i otpadnih voda, mere dezinfekcije i dezinsekcije, zdravstveno vaspitanje, sanitarni pregledi, pružanje informacija o pravilnom rastu i razvoju dece i prevencija deformiteta, reproduktivno zdravlje žena, obuka žena u naselju za samopregled dojki, prevencija polno prenosivih bolesti, zaraznih bolesti i bolesti zavisnosti. Izraženo je zadovoljstvo zbog činjenice da su, po prvi put, u kontinuitetu odrađene aktivnosti iz projekata direktno u naseljima, ali smatraju da je za ostvarivanje stabilnih rezultata, neophodno projekte nastaviti.

Saradnja sa Zavodom za javno zdravlje je ocenjena kao veoma uspešna, mada se interesovanje zavoda za ove projekte smanjilo nakon što je se promenila osoba na mestu direktora. Organizacija smatra da je njihov rad nedovoljno vrednovan jer im je stavljeno na raspolaganje 10% od sveobuhvate vrednosti projekta.

***Preporuke predstavnika/ca organizacija zdravstvenim ustanovama
i Ministarstvu zdravlja:***

- Raditi na informisanju o pravima žena, kao i o pravu na zdravstveno osiguranje;
- Obuhvatiti celokupno zdravlje žena, ne samo reproduktivno;
- Neophodno je nastaviti sa planiranjem i implemetacijom ovakvih projekata;
- Trebalo bi da i romske organizacije mogu da budu nosioci projekta.

Iskustva korisnica

Na fokus grupi u Kikindi je bilo deset korisnica koje dolaze iz nelegalizovanog naselja Veliki bedem. Sve imaju regulisano zdravstveno osiguranje i zdravstvene knjižice. Starosna struktura prisutnih je bila između 28 i 48 godina. Većina nema završenu ni osnovnu školu, dve su završile osnovnu školu, a jedna srednju.

Učestvovala su u projektima koji su se bavili edukacijom o polno prenosivim i zaraznim bolestima, bolestima zavisnosti, zaštiti od neželjene trudnoće, važnosti higijene tela, o pravilnom rastu i razvoju dece, i samopregledu dojke. Jako su zadovoljeni informacijama koje su dobile. Jedna učesnica je to objasnila: „Bilo mi je malo neprijatno slušati o polno prenosivim bolestima, intimnim stvarima, ali gde posle to da čujem, majka mi nikada ništa nije rekla, svekrva još manje, a muž samo odmahne rukom... Internet ne znam koristiti.“

Smatraju da je zdravlje veoma bitno, ali da se na zdravlje obrati pažnja tek kada se razbole. Svaka informacija o zdravlju im je važna, smatraju da su naučile mnogo novih korisnih stvari. Ovo je bio i dobar način da upoznaju zdravstvene radnike/ce i saznaju da i njima nije lako da rade sa pacijentima, ali su i oni/e mogli/e da upoznaju njih, i da promene mišljenje u pozitivnom smislu.

I pored izraženog zadovoljstva, sve su se složile da je to samo jedan deo zaštite zdravlja, i da je neophodno da se projektima obuhvate i lekarski pregledi. Iznele su nezadovoljstvo što pregledi nisu bili

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja
po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

predviđeni projektima. Takođe, kazale su da je važno da se redovno kontolišu, a da projekti budu koncipirani tako da pregledi koji se obično plaćaju budu obezbeđeni besplatno.

Preporuka korisnica zdravstvenim ustanovama i Ministarstvu zdravlja:

- Potrebno je u projektima predvideti i lekarske preglede, ne samo edukaciju;
- Obuhvatiti celokupno zdravlje žena, ne samo reproduktivno;
- Obezbediti besplatno one preglede koji se inače plaćaju;
- Potrebno je senzibilisati zdravstvene radnike/ce, razbiti predrasude prema Romima i Romkinjama;
- Permanentno raditi na poboljšanju zdravstvene zaštite romske populacije.

Fokus grupe – Kragujevac i Jagodina

Odazvalo se četiri predstavnika/ce sledećih organizacija: *Romanipen* i *Informativni centar Roma Jugoslavije* iz Kragujevca, kao i aktivistkinja *Udruženja za bolje sutra* iz Stražilova pored Jagodine. Predstavnice organizacije *Ruža*, koja je usmerena na Romkinje, nisu učestvovala u radu fokus grupe, iako su je učesnice fokus grupe sa korisnicama pominjale kao organizaciju koja je učestvovala na projektima.

Romanipen iz Kragujevca je osnovan 2006. godine sa ciljem da doprinese emancipaciji Roma putem obrazovanja. Bave se dečijim i ženskim pravima, informisanjem romske zajednice o pravima iz socijalne zaštite i kontakt su organizacija za program stipendiranja romskih učenika/ca. *Informativni centar Roma Jugoslavije* je osnovan 2001. godine i bavi se informisanjem i podizanjem kvaliteta zdravlja kod romske populacije.

Projekti za unapređenje zdravlja žena u kojima su ove organizacije bile uključene su:

- *Hronična nezarazna obojenja i faktori rizika*, 2006/07. godine pod koordinacijom Doma zdravlja u Jagodini i u saradnji sa *Udruženjem za bolje sutra* iz Stražilova. Cilj ovog projekta je bio buđenje svesti o hroničnim bolestima i mogućnostima prevencije, a ciljnu grupu su činili/le Romi i Romkinje iz sela Stražilovo.
- *Oralno zdravlje*, sproveden 2007. godine. Projekat je nosio Zavod za stomatologiju Kragujevac u partnerstvu sa *Informativnim centrom Roma Jugoslavije*. Cilj projekta je poboljšanje oralne higijene, a ciljna grupa bili su Romi i Romkinje od 25 do 65 godina.
- *Do poslednje čaše*, implementiran tokom 2007. godine. Projekat je realizovao Kliničko - bolnički centar u Kragujevcu u saradnji sa *Informativnim centrom Roma Jugoslavije*. Od ukupo 50 učesnika zavisnika od alkohola, na projektu je učestvovalo petnaest žena, a cilj projekta je bio da se urade sistematski pregledi, snimanja, ali i da se realizuju edukativne radionice i pruži podrška porodici zavisnika.
- *Zajedno do oralnog zdravlja*, sprovodio ga je Dom zdravlja u Kragujevcu sa Romskim udruženjem žena *Ruža*, kao partnerima na projektu. Sproveden je tokom šest meseci 2009. godine. Cilj ove saradnje je bio podizanje nivoa oralnog zdravlja romske populacije. Bile su predviđene intervencije koje su podrazumevale stomatološke radove i vađenje zuba.

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

- Obuhvaćeno je odraslo romsko stanovništvo od 20 do 65 godina, a prema podacima koje je doktorka iznela, bilo je znatno manje žena nego muškaraca, ukupno trinaest korisnica.
- *Rizici iz životne sredine po zdravlje ljudi u najugroženijim romskim naseljima na teritoriji Grada Kragujevca*, 2009/10. Nosilac projekta je bio Institut za javno zdravlje u saradnji sa organizacijom *Romanipen*, a cilj - unapređenje zdravlja romskog stanovništva u pet neurbanih naselja u Kragujevcu, smanjenjem uticaja riziko faktora životne sredine; podizanjem svesti pripadnika romske populacije o značaju uticaja životne sredine po zdravlje ljudi; upoznavanjem javnosti o ekološkim i zdravstvenim problemima romske populacije.
 - *Sakupljaj sigurno*, 2010. godine, sprovodio ga je Institut za javno zdravlje zajedno sa *Informativnim centrom Roma Jugoslavije*. Cilj projekta je bio imunizacija sakupljača sekundarnih sirovina,

Podaci sa terena

Aktivisti/kinje smatraju da je situacija u zdravstvenoj zaštiti Roma i Romkinja veoma teška zbog sveukupne materijalne i socijalne situacije u kojoj se nalaze, ali i zbog diskriminacije na koju romska populacija nailazi prilikom korišćenja zdravstvenih usluga.

Predstavnica *Udruženje za bolje sutra* iz Stražilova, govorila je o ličnom iskustvu sa realizacije projekta na kojem je bila saradnica i realizatorka nekih od aktivnosti. Ciljnu grupu ovog projekta činile su većinom starije Romkinje preko 65 godina starosti. Ovim projektom je bilo predviđeno da se obave pregledi romske populacije u selu Stražilovu dva puta nedeljno u prostorijama mesne zajednice, a pored pregleda održana su i edukativna predavanja korisnicima/cama. Projekat je trajao tri meseca. Predviđen budžet za ovaj projekat je bio 495.000 dinara, od čega je romska organizacija kao partner Domu zdravlja Jagodina, dobila 5%.

Iskustvo ove organizacije je da na početku projekta romska populacija nije imala poverenja u lekare/arke, sumnjajući u kvalitet usluga zbog postojanja ranijih neprijatnih iskustava. Kako je projekat napredovao rastao je i stepen poverenja. Pozitivno iskustvo doprinelo je da su i nakon završetka samog projekta nastavili/le da se kontrolišu i leče baš kod tih lekara/arki u Domu zdravlja u Jagodini. Projekat je

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

inicirala organizacija, a zadovoljstvo korisnika/ca je visoko ocenjeno u evaluaciji Doma zdravlja. jedna od korisnica je navela da je loše to što projekat nije nastavljen, naročito zbog problema da se iz sela odlazi u grad kod lekara, a da je dobro to što je 70% korisnika/ca nastavilo posete Domu zdravlja. Korist od ovog projekta je, prema njenim rečima, i to što su drugi Romi/kinje, koji nisu učestvovali u projektu, krenuli da se češće obraćaju lekaru.

U Jagodini nema romskog koordinatora/ke, nedovoljno je pedagoških asistenata/kinja u školama, a rad zdravstvene medijatorke je netransparentan. Organizacija smatra da postoji samo deklarativno zalaganje lokalne samouprave za rešavanje problema sa kojima se Romi suočavaju. Tokom izvođenja projekta postojao je i problem da se pronađu lekari koji bi radili sa Romima.

Organizacija *Romanipen* iz Kragujevca je bila uključena u samo jedan projekat koji se ticao rizika životne sredine po zdravlje ljudi u najugroženijim romskim naseljima. Predviđeni plan realizacije projekta je bio od septembra 2009. do februara 2010. Nisu dobili nikakve povratne informacije od strane nosioca projekta – Instituta za javno zdravlje - da li je i kada je neka od aktivnosti realizovana.

Ova organizacija je prva u saradnji sa organizacijom *Purano Rom* kontaktirala predstavnike Instituta za javno zdravlje i inicirala projekat. Svoj doprinos su dali u pisanju predloga projekta. Uloga organizacije bila je posredovanje prema romskoj zajednici kao ciljnoj grupi, koju su činili i muškarci i žene. Planirane aktivnosti su bile: edukativne radionice, obilazak terena i okrugli sto. Organizacija nije dobila nikakve podatke od strane Instituta za javno zdravlje o aktivnostima, čak nisu ni kontaktirani aktivisti/kinje koji su planirani kao posrednici prema romskoj zajednici na terenu. *Romanipen* je u više navrata tražila informacije, a dobijali su odgovor da su projektne aktivnosti još uvek u pripremi, kao i da će se analize naknadno izvršiti. Postojao je i problem vezan za početak realizacije projekta - tek u drugoj polovini godine su dobili odgovor da je projekat prihvaćen, ali sa umanjenim budžetom i zakašnjenjem u realizaciji. Vrednost projekta je iznosila 367.000 dinara, a od ukupnog budžeta projekta ova organizacija je dobila 3% (12.0000 dinara), iako je bilo planirano da raspolaže sa 13 % budžeta.

U *Informativnom centru Roma Jugoslavije* smatraju da postoji zid između romskih organizacija i donatora, i nepoverenje u kapacitete organizacija. U septembru 2007. godine su bili uključeni u projekat za zdravlje zuba, koji je iznosio 610.000 dinara, kao partner Zavodu za stomatologiju u Kragujevcu. Usluge pružane korisnicima u okviru projekta su bile: vađenje zuba, tuširanje i stavljanje proteza, a cilj: poboljšanje oralne higijene ciljne grupa od 25 do 65 godina. Uz ove medicinske usluge išla je i podela

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

higijenskih paketa korisnicima. Predstavnik ističe razliku između lokalnih Roma i pridošlih u nivou higijenskih navika i emancipacije. Organizacija je inicirala saradnju i pisanje projekta, a partner je radio budžet. Obaveza organizacije je bila da okupi ciljnu grupu, da ih informiše i dovodi na preglede. Usluge koje su davane korisnicima po projektu davane su toku redovnog radnog vremena lekara stomatologa, nije bilo posebnih termina. Usluge projekta je koristilo između 70 i 80 korisnika/ca, žena je bilo nešto manje od 50%. Urađeno je oko pedeset totalnih proteza.

Ova organizacija je radila i na projektu *Do poslednje čaše*, koji se u toku devet meseci bavio pomaganjem zavisnicima od alkohola. Smatraju da je projekat bio jako dobro koncipiran i sproveden, tako da izražavaju žaljenje što aktivnosti nisu nastavljene nakon završetka projekta. U projektu koji nije bio usmeren direktno na žene, a bavio se prevencijom i zaštitom od HIV-a, osam meseci tokom 2007. godine rađena je vršnjačka edukacija. Prilikom testiranja otkriveno je nekoliko HIV pozitivnih osoba.

Najčešći problemi na koje su organizacije nailazile su: diskriminacija u institucijama (dešavali su se slučajevi da hitna pomoć nije htela da izađe na teren u romska naselja koja su teže pristupačna); stid romske populacije zbog neadekvatne lične higijene prilikom pregleda; nedovoljno razvijeni partnerski odnosi između organizacija i zdravstvenih ustanova/osoblja; nedostatak poverenja korisnika u zdravstveno osoblje; tekstovi projekta, a posebno budžeti, nisu bili dostupni i transparentni, tako da često odgovorene osobe u organizacijama nisu znale šta projekat predviđa; projektima nisu uvek bile predviđene aktivnosti koje najoptimalnije odgovaraju romskoj zajednici jer nisu pisani u partnerstvu sa predstavnicima romske zajednice; nedostatak dobrih odnosa i neinformisanje partnera dovode do loših iskustava koja su doprinela da neke organizacije više ne učestvuju u projektima po konkursima Ministarstva zdravlja; organizacija nije ostvarila kontakte sa lokalnom romskom zajednicom jer ih institucija nosilac projekta i odgovorne osobe na projektu nisu kontaktirale niti informisale o sprovođenju projektnih aktivnosti na kojima je ta organizacija navedena kao partnerska i posrednik sa zajednicom.

Preporuke predstavnika/ca organizacija zdravstvenim ustanovama i Ministarstvu zdravlja:

- Praksa je pokazala da je pogrešno da ustanove budu nosioci projekta – to bi trebalo poveriti organizacijama civilnog društva;

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja
po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

- Organizacije koje su uključene u projekte ne moraju da čine samo predstavnici/ce romske zajednice (naveden je primer stručnjaka iz Centra za socijalni rad - socijalni radnik istinski doprinosi podršci romskoj zajednici u raznim segmentima);
- Trebalo bi raditi što više na smanjenju etničke distance i diskriminacije u društvu;
- Senzibilisati lekare i drugo medicinsko osoblje za specifičnosti romske kulture i tradicije;
- Učiniti rad zdravstvenih medijatorki transparentnijim, organizovati zajedničke sastanke romskih koordinatora na kojima će tema biti zdravstveni položaj romske zajednice i međusobna razmena iskustava na njegovom unapređenju;
- Usmeriti neke od projekata ka starijim i nemoćnim licima, kao najugroženijem delu populacije;
- Učiniti rad Ministarstva zdravlja transparentnijim kada je reč o njegovom učešću u Dekadi inkluzije Roma;
- Sprovoditi više edukacija o potrebi očuvanja zdravlja;
- Jačati svest Romkinja o pravu prijavljivanja lekara u slučaju odbijanja da ih pregleda;
- Informisati Romkinje o postojanju Zaštitnika prava pacijenata;
- Vršiti informisanje o značaju redovne vakcinacije dece;
- Jačanje partnerstava organizacija civilnog društva sa institucijama, ali i partnerstava organizacija između sebe;
- Stav jedne od ispitanih organizacija je da su pomenuti konkursi farsa u okviru Dekade Roma, te da nemaju preporuke za buduću saradnju.

Iskustva korisnica

Bilo je devet učesnica koje su učestvovala u razgovorima. Ukupno osam njih živi u romskim mahalama, nelegalizovanim, ali sa vodom i strujom. Jedna od učesnica živi van romskog naselja. Prosečna starost im je od 17 do 59 godina i sve imaju regulisano zdravstveno osiguranje. Nivo obrazovanja se kreće od završenih četiri razreda osnovne škole (1), završenih pet razreda (1), završene osnovne škole (2), zanata (1), srednje škole (3), do činjenice da se jedna učesnica još uvek školuje u srednjoj muzičkoj školi. Izjasnile su se i o svom bračnom statusu – jedna je udovica, četiri udate, tri razvedene, jedna neudata, a imaju od jedno do četvoro dece.

Učesnice u ovoj grupi su bile korisnice na projektima: *Oralno zdravlje, Svi zajedno do oralnog zdravlja, Zdravlje za sve, Prevencija malignih bolesti*. One su od problema navele da nisu tačno znale koje sve zdravstvene usluge mogu dobiti putem projekta. Neke su vadile zube jer im je rečeno da druge usluge ne mogu dobiti, druge su mogle i da ih popravljaju, a nekima je rađena i protetika zuba. One koje su učestvovala na projektu za prevenciju malignih bolesti bile su nezadovoljne time što su prisustvovala samo jednom predavanju, kao jedinoj aktivnosti. Rečeno im je da će biti pozvane i na preglede, ali to nikada nije bilo učinjeno.

Jedna od korisnica je istakla da njoj nisu hteli da pruže nijednu drugu uslugu osim vađenja zuba i to bez anestezije; druga da je tek što je počela sa lečenjem zuba projekat završen i da ona nije mogla da nastavi sa lečenjem. Takođe, jedna učesnica navodi svoje traumatično iskustvo vezano za vađenje tri zuba odjednom, i to bez anestezije, prilikom čega je došlo i do povrede vilice. Ona ni danas ne može da nastavi lečenje, niti da dođe do proteze, a nema novaca da sama plati dalje intervencije. Zbog svega navedenog samo je manji broj učesnica fokus grupe zadovoljan pojedinim uslugama, jedna korisnica je istakla veliko zadovoljstvo urađenom protetikom zuba, jer za to ne bi imala finansijskih sredstava van projekta.

Korisnice nisu zadovoljne ni obraćanjem i postupanjem zdravstvenih radnika/ca - osećale su se ponižene, često su ih dočekivali/le rečima: „Evo ih opet one sa projekta!“ Neretko su bile prinuđene da čekaju satima ispred ordinacije dok svi drugi pacijenti ne završe sa pregledima. One bi dolazile na red tek pri kraju radnog vremena. Napomenule su da se sve intervencije dešavale u redovno radno vreme lekara.

Nedostajao im je i neki vid edukacije kako bi se upoznale sa prevencijom, mogućim intervencijama. Smatraju i da je potrebno vršiti edukaciju za zdravstveno osoblje, kako bi ipak nastupali sa

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

određenom dozom empatije. U velikoj meri su osećale barijeru između njih kao pacijentkinja i lekara/arki i nisu se osećale prijatno tokom i posle intervencija. Jedna žena je to opisala rečima: „Osećala sam se kao da smo na traci. Uđeš, iščupaju ti zub, pa sledeći...“ Jedna korisnica je podelila svoje iskustvo o tome kako je stomatolog odbijao da izvadi zub njenoj majci koja boluje od dijabetesa, navodeći da je šećer visok i da ne sme. Ona je imala aparat za merenje šećera u krvi, pa je uradila analizu na licu mesta i dokazala lekaru da je bezbedno da izvrši intrvenciju.

Za projekat prevencije malignih bolesti su navele da se sveo na informativni razgovor u sali mesne zajednice gde je bilo oko sedamdeset žena. Obratila im se doktorka sa upustvima o samopregledu dojke. Pri obraćanju žene su primetile da je ton kojim im se obraćala bio omalovažavajući: „Kad se kupate... Da li ste vi uopšte kupate, imate li sapun?“ Korisnice su očekivale poziv za dalje praglede, ali ga nije bilo iako im je rerečeno da će uslediti. Po onome što navode, samo su dve žene pozvane na dodatne preglede.

Ono što može da se istakne kao pozitivno je da su projekti doprineli podizanju svesti o važnosti zdravstvene zaštite, otkrivena su hronična oboljenja, što je nekima pomoglo da počnu sa lečenjem na vreme (dijabetes, hipertenzija, astma, maligne bolesti).

Dodatni problemi, koji nisu direktno vezani za projekat, ali se odnose na zaštitu zdravlja su da se se, kako učesnice navode: do leka koji je dobar, a košta više, obično ne može da se dođe zbog nedostatka novca, zatim da zdravstvena medijatorka ne dolazi u naselja i nemaju kontakt sa njom, nemaju obezbeđene prevoze i pratioce obolelih prilikom obavljanja zdravstvenih pregleda, loš protok informacija, prisustvo korupcije u zdravstvu.

Preporuke korisnica zdravstvenim ustanovama i Ministarstvu zdravlja:

- Aktivnosti, odnosno zdravstvene usluge i lečenje započeto projektom dovesti do kraja;
- Obezbediti da projekti traju duže da bi lečenje bilo uspešno;
- Bolje informisati korisnike/ce o projektima koji se sprovode;
- Impelementirati više projekata za podizanje svesti o važnosti zdravstvene zaštite;

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja
po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

- Projektne aktivnosti učiniti kvalitetnijim tako što bi se, pored edukacije vršili i pregledi;
- Obezbediti besplatno lečenje usluge za koje se inače plaćaju, jer korisnice često ne idu na preglede zbog nedostatka novca;
- Zdravstveno osoblje bi trebalo da promeni svoje stavove i ponašanje koje je često diskriminatorno prema pacijentima/kinjama;
- Senzibilizovati i edukovati zdravstveno osoblje sa ciljem ukidanja diskriminacije;
- Projektima predvideti i nabavku lekova jer su za mnoge nedostižni (lekovi koji se plaćaju ili za koje je veća participacija);
- Sistematski i kontrolni pregledi su velika potreba za celokupnu romsku populaciju;
- Usmeriti projekte prema kućnom lečenju teško pokretnih osoba;
- U projekte uvrstiti ginekološke, internističke i druge specijalističke preglede, a od stomatoloških i protetiku zuba;
- Vršiti edukaciju mladih na prevenciju HIV-a;
- Pomoć i podrška je najpotrebnija starijim ženama - planirati projekte usmerene na njih kao ciljnu grupu;
- Organizovati informativne i edukativne kampanje, kao i savetodavni rad na terenu;
- Akcije zdravstvenih ustanova organizovati redovno jednom mesečno;
- Veoma su važni su i programi prevencije narkomanije i pomoći obolelima i njihovim porodicama;
- Planirati više programa usmerenih na zdravlje žena.

Fokus grupe – Smederevska Palanka i Velika Plana

U radu fokus grupe u Smederevskoj Palanci su učestvovali predstavnici/ce *Udruženja Roma* iz Velike Plane, *Romskog kulturnog kluba* iz Smederevske Palanke.

Ciljevi *Udruženja Roma* iz Velike Plane se tiču poboljšavanja stanja i uslova života romske zajednice. Najznačajniji rezultati su ostvareni u zastupanju u lokalnoj zajednici za donošenje mera koje direktno doprinose poboljšanju položaja romske zajednice (oslobađanje od participacije za sve zdravstvene usluge za pripadnike romske nacionalnosti, posebno kod ginekoloških pregleda; pomoć pri prikupljanju dokumentacije za ostarivanje prava na materijalno obezbeđenje porodice).

Romski kulturni klub svojim aktivnostima nastoji da poboljša uslove života Roma, očuva i promovise romsku kulturu.

Projekti za unapređenje zdravlja žena u kojima su ove organizacije bile uključene su:

- *Hronične nezarazne bolesti i faktori rizika*, sproveden u 2007. godini u koordinaciji Doma zdravlja Velika Plana u saradnji sa *Udruženjem Roma*. Predstavnik *Udruženja Roma* nije siguran koji je tačan naziv projekta. Cilj je bio ukazivanje na značaj prevencije kardiovaskularnih i drugih hroničnih bolesti.
- *Prevencija malignih bolesti kod žena*, tokom 2007. godine koji je nosio Dom zdravlja Smederevska Palanka u partnerstvu sa *Romskim kulturnim klubom* iz Smederevske Palanke.
- *Prevencija malignih bolesti kod žena*, realizovan u 2008. godini - Dom zdravlja Velika Plana u saradnji sa *Udruženjem Roma* je nosio projekat. Cilj je bio povećanje svesti o važnosti preventivnih ginekoloških pregleda.
- *Stomatološka zaštita Roma od 19 - 65 godina*, izveden u 2009. godini od strane Doma zdravlja Velika Plana zajedno sa *Udruženjem Roma*.

Podaci sa terena

U Velikoj Plani je nakon tri uspešne godine usledio prekid saradnje dolaskom novog direktora Doma zdravlja, ali je organizacija raspoložena da nastavi rad na ovim projektima. Lokalna samouprava je

Spровоđenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

bila zainteresoavana za saradnju, i za svaki projekat je obezbeđivala dodatnih 15% od budžeta projekta. Ovakva vrsta podrške, po rečima aktivista i aktivistkinja, je jako značajna. Projekti su trajali po godinu dana u kontinuitetu. Aktivnosti su bile usmerene na prevenciju hroničnih i kardiovaskularnih bolesti, primarno lečenje, podelu potrebnih lekova romskoj populaciji bez participacije, ženama su obavljani preventivni i sistematski ginekološki pregledi i papanikolau test. Od projektnih sredstava je kupljen i aparat za papanikolau test. Ukupna vrednost svakog projekta je bila oko 500.000 dinara. Pregledi su organizovani i za muškarce i za žene. Odaziv korisnica na ginekološke preglede je bio veliki, između petsto i šesto njih po projektu. Korisnice su dobijale poziv sa podacima gde i kada će se vršiti pregled na kućnu adresu.

Smatraju da su planirani ciljevi u svim realizovanim projektima ostvareni, radilo se partnerski i na pisanju predloga projekta, i na budžetu. Odgovornost organizacija u okviru projekta je bila da informiše i poziva korisnika/ce, kao i da organizuje grupni odlazak do Doma. Nije bilo problema prilikom realizacije, nije postojao otpor i nepoverenje.

U okviru projekata namenjenih stomatološkom zdravlju korisnici/ce su dobijali usluge vađenja zuba, lečenja zuba i izradu protetičkih pomagala. Povratne informacije su bile pozitivne, korisnici/ce zadovoljni kvalitetom usluga i ophođenjem zdravstvenih radnika, organizacija ima podatke da su tokom realizacije aktivnosti svi bili uvažavani.

Romski kulturni klub je 2007. učestvovao na projektu usmerenom na prevenciju malignih bolesti kod žena. Vrednost projekta je bila 495.000a dinara, a udruženju je pripalo 40.000 dinara od čega im je nabavljen računar. Predlog projekta su pisali zaposleni u Domu zdravlja u Smederevskoj Palanci uz aktivno učešće Romskog kulturnog kluba. Nedostaje precizan broj korisnica usluga, po podacima udruženja. Taj broj se kreće od 100 do 150 žena, a po podacima Doma zdravlja oko 200 korisnica - kako su kasnije informisani.. Starosna dob korisnica se kretala od 15 do 65 godina. Obavljeni su ginekološki pregled i papanikolau test. Izveštavanje o projektu je radio Dom zdravlja, organizacija tu nije imala učešća, tako da zapravo i ne znaju rezultate, indikatore i raspodelu budžeta, kao ni uvid u tačan broj korisnica. Njihova uloga je bila da poziva korisnice, koristili su sopstvenu bazu podataka, i dok su bili uključeni od strane Doma zdravlja, u nekoliko prvih meseci projekta, korisnica je bilo preko stotinu. Dom zdravlja u toku projekta počinje da poziva korisnice bez koordinacije sa organizacijom, po svojoj bazi podataka, šaljući pozive na kućne adrese u kojima nude dvesta dinara svakoj ženi koja dođe na pregled. To je

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

izazvalo konfuziju i revolt kod žena iz romske populacije, jer su neke pitale zašto i one nisu dobile tih dvesta dinara kad su bile na pregledu, a druge su se osećale ponižene pozivom da dođu zbog novca. Dovelio je i do razdora u romskoj zajednici, poljuljani su partnerski odnosi Doma zdravlja i *Romskog kulturnog kluba*, te je ova organizacija odustala od daljih konkurisanja projekte Ministarstva zdravlja. Dolazak novog direktora 2008. godine još je više otežao situaciju, jer im je on saopštio da u u budućoj eventualnoj saradnji organizacija može raspolagati samo sa 24.000 dinara, što nije prihvaćeno.

Organizacija različito ocenjuje kvalitet usluga na različitim projektima, zadovoljni su, ali smatraju da usluge mogu da budu bolje, iako korisnici nisu davali ozbiljne primedbe na kvalitet usluga. Uočili su da je kvalitet usluga veći (duži boravak na terapiji, redovna poseta lekaru, itd), ako se radi u kontinuitetu a ne samo u vreme trajanja projekta. Zadovoljni su time što je planirano i realizovano (ginekološki pregledi i testovi su urađeni, žene kojima je bilo potrebno dalje lečenje, su ga i dobile). Stomatološke usluge su takođe bile kvalitetne (koristila se anestezija, lečeni su do kraja, urađena je kvalitetna protetika). Jedna od aktivistkinja na projektu je i sama dobila protezu i izrazila zahvalnost.

Manje problemi na terenu su nastajali zbog nepismenosti korisnika/ca usluga, ali i zbog nekih loših navika (nisko vrednovanje redovne zdravstvene zaštite, slabiji odziv starijih ljudi).

Udruženje Roma iz Velike Plane je paralelno sa radom na ovim projektima radilo i na obezbeđivanju zdravstvenih knjižica pripadnicima romske zajednice.

Preporuke predstavnika/ca organizacija zdravstvenim ustanovama i Ministarstvu zdravlja:

- Raditi više na motivisanosti pripadnika i pripadnica romske zajednice za odlazak lekaru, ukinuti praksu retkih pregleda i zbog toga što postoji strah kako će biti prihvaćeni kada odu lekaru, kao i nezavršavanja započetog lečenja;
- Rad medijatorke u zdravstvu bi morao biti transparentniji, sa više poseta na terenu;

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

- Iskoordinisati rad zdravstvene medijatorke, romskog koordinatora/ke i pedagoških asistenata/inja u cilju transparentnosti i boljeg unapređenja zdravstvene zaštite romske populacije;
- Realizovati više projekata koji će se baviti problemima mladih (prevencija HIV-a, bolesti zavisnosti, zaštita od neželjne trudnoće);
- Važno je baviti se i alkoholizmom;
- Trebalo bi obuhvatiti dobijanje ličnih dokumenata za sve, jer je to prepreka za ostvarivanje prava na zdravstvenu zaštitu;
- Preporuka je da kućne posete i kućno lečenje budu aktivnosti sledećih projekata;
- Trebalo bi bolje informisati korisnike o projektima, ali i o zakonima i pravilnicima;
- Trebalo bi dopustiti zdravstvenoj medijatorki saradnju sa organizacijama civilnog društva, kako u razmeni podataka, tako i u svim drugim segmentima;
- Ukinuti nepoverenje institucija prema romskim nevladinim organizacijama;
- Raditi na razvijanju kvalitetnijih partnerskih odnosa zdravstvenih ustanova i organizacija;
- Organizacije bi trebalo da budu nosioci predloga projekata jer je tako operativnije.

Iskustva korisnica

U Smederevskoj Palanci u fokus grupi sa korisnicama je učestvovalo šest žena od kojih pet živi u romskim naseljima, a jedna u mahali gde nije regulisana komunalna infrastruktura. Nivo obrazovanja se kreće od četiri razreda osnovne škole (1) završene osnovne škole (2), završene srednje škole (2), do jedne studentkinja. Od prisutnih žena četiri su udate i imaju od jednog do dva deteta.

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

Učesnice navode da su bile korisnice u sledećim projektima: *Zdravlje žena (prevencija malignih bolesti reproduktivnih organa kod žena)* i *Stomatološko zdravlje*. Njihovo iskustvo, van projekta, je da da postoji diskriminacija prema Romima, ali i prema onima koji nisu Romi, posebno u školskom dispanzeru gde se grubo ophode prema deci i roditeljima.

Ono što se može zaključiti iz razgovora je da su zadovoljne dobijenim uslugama. Pregledi su bili potpuni, dobile su rezultate i odgovarajuću terapiju. Ipak, zabeležen je slučaj da je medicinska sestra vratila dve korisnice, kojima nije urađen ginekološki pregled jer ih je bilo samo dve, a predviđen broj u grupi je pet. Smatraju da to nije bilo u redu i da su mogli da pregledaju i te dve žene da ne bi uzalud dolazile. Takođe, jedna učesnica fokus grupe je navela da je za nju bio veoma ponižavajući i uvredljiv poziv koji je dobila da se odazove ginekološkom pregledu i da pri tome za to dobije dvesta dinara, pa zbog toga nije želela da ide.

Smatraju da je ovakav način organizovanja ginekoloških pregleda dobra praksa jer u romskoj zajednici još uvek postoji uvreženo mišljenje da je sramota ići kod lekara, a posebno kod ginekologa. U grupi se takvi pregledi lakše realizuju jer su njima obuhvaćene žene svih starosnih struktura (majke, kćeri, snahe i svekrve). Navele su primer da su aktivisti organizacije ličnim autoritetom ubedili supruga da „pusti“ ženu na pregled, garantujući da joj se ništa neće desiti. Dešava se da i bolesnoj ženi suprug ne dozvoljava odlazak kod lekara.

Stomatološkim uslugama korisnice iz Smederevske Palanke su izuzetno zadovoljne.

Ono što je navedeno kao problem je to što nakon okončanja projekata većina žena nema finansijskih sredstava da nastavi sa daljim lečenjem.

Preporuka korisnica zdravstvenim ustanovama i Ministarstvu zdravlja:

- Korisnice smatraju da je potrebno više „ženskih projekata“ – to bi bili projekti koje bi pisale žene i koji bi se bavili prevencijom, lečenjem i edukacijom;
- Edukativne radionice su jako korisne i preporučuju ih kao projektne aktivnosti;
- Trebalo bi osnaživati žene da koriste svoje pravo na lečenje;
- Potrebni su projekti kojima će biti predviđeni ginekološki pregledi i testovi;
- Sprovoditi programe koji će se baviti vakcinacijom dece i odraslih.

Iskustva nosioca projekta – zdravstvene ustanove

Dom zdravlja, Kragujevac

Razgovoru o sprovedenim projektima odazvao se Dom zdravlja u Kragujevcu - nosilac projekta *Zajedno do oralnog zdravlja, koji je sproveden tokom šest meseci 2009. godine*. Partnerska organizacija na projektu je bila Romsko udruženje žena *Ruža*, takođe iz Kragujevca. Za potrebe ovog istraživanja, razgovor se vodio sa stomatološkinjom koja je učestvovala u projektu.

Cilj ove saradnje je bio podizanje nivoa oralnog zdravlja romske populacije. Bile su predviđene intervencije koje su podrazumevale stomatološke radove i vađenje zuba. Obuhvaćeno je odraslo romsko stanovništvo od 20 do 65 godina, a prema podacima koje je doktorka iznela, bilo je znatno manje žena nego muškaraca - ukupno trinaest korisnica.

Po rečima sagovornice, udruženje *Ruža* je odigralo veoma značajnu ulogu na projektu. One su predstavile projekat romskoj populaciji, informisale ih, pripremile i motivisale za dolazak na organizovane preglede. Koordinatorica organizacije *Ruža* je imala pripremljen spisak korisnica, koji je napravljen na terenu, upisale su i termine za zakazane pregleda, organizovale korisnike/ce i dovodile ih na pregled. Saradnja sa *Ružom* je bila na izuzetnom nivou, istakla je doktorka, sve što je dogovoreno ovo udruženje je ispoštovalo vrlo profesionalno, uspostavljen je dobar protok informacija, izuzetno dobro su radile na edukaciji i pripremi korisnika/ca za preglede.

Tokom implementacije projekta Dom zdravlja je od korisnika/ca dobio povratnu informaciju o uspešnosti projekta. Uvideli su zadovoljstvo od strane korisnika i korisnica projekta, posebno jer im se pružila prilika da nešto urade za svoje zdravlje, i nakon dužeg vremena odu na preglede, s obzirom na to da su bili organizovani i zakazani. Takođe, bili su zadovoljni kvalitetom usluge. Svi su redovno dolazili na preglede i nije bilo nikakvih problema tokom trajanja projekta.

Dom zdravlja izražava stav da je grupi obuhvaćenoj projektom unapređeno oralno zdravlje. Korisnici/ce su dobili edukaciju o tome koliko je bitna oralna higijena, ali i redovni pregledi stomatologa. Po proceni sagovornice, oko 30% njih je nastavilo da se leči u kontinuitetu, imaju otvorene zdravstvene kartone, izabranog stomatologa i po potrebi dolaze na lečenje.

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

Dom zdravlja u Kragujevcu trenutno ne sarađuje sa organizacijama civilnog društva, jer nema aktuelnih projekata, ali je stav lekarke da je Dom zdravlja spreman da nastavi saradnju. Smatra da je bitno da, ukoliko bude nekih novih projekata u budućnosti, traju duže, kontinuirano, i da budžeti budu veći jer sa ovako malim budžetima (ukupna vrednost projekta je iznosila 299.000 dinara) stomatolozi nisu dovoljno motivisani da rade. Honorar sagovornice je ukupno za šest meseci rada na projektu iznosio 20.000 dinara, medicinskoj sestri 15.000 dinara, a dva koordinatora projekta primili po 10.000 dinara. Sagovornica je navela da je na ovom projektu radila van redovnog radnog vremena, dva sata pre početka redovnog radnog vremena od 12 - 14 sati.

Iako je projekat ocenjen kao uspešan, sagovornica je istakla da ovakve *ad hoc* projektne aktivnosti ne daju velike rezultate, i da nisu dovoljne. Potreban je permanentan pristup, stalni kontakt, i edukacija, motivisanje korisnika/ca da održavaju oralno zdravlje, kao i besplatne usluge za one koji ne mogu da plate.

Zavod za javno zdravlje, Kruševac

Predstavnica Zavoda za javno zdravlje iz Kruševca, prilikom razgovora je bila direktorka ove ustanove. Zavod je u periodu 2006 - 2011. godine, sarađivao sa organizacijama *Romano Alav, Društvom Roma Romane* i *Društvom Rom* na više projekata: *Svi za zdravlje – zdravlje za sve, Pomoć starima u romskom naselju Panjevac, Znanjem do zdravlja - zaštita zdravlja Roma sakupljača sekundarnih sirovina.*

Izvršena je analiza sanitarno-higijenskih uslova života Roma u naseljima u kojima žive, sa preporukom mera za unapređenje uslova stanovanja i uključivanje Roma, pre svega Romkinja u proces očuvanja zdravlja celokupne porodice i zajednice. Takođe, radilo se i na edukaciji o važnosti očuvanja zdravlja romske populacije i njihovoj zdravstvenoj zaštiti, na sprovođenju lekarskih pregleda, obezbeđivanju lekova, saniranju kuća u kojima žive, obezbeđivanju sredstava za ličnu higijenu i higijenu namirnica, uključivanju Roma u donošenje odluka o svom zdravlju.

Ciljna grupa ovih projekata bila je odrasla romska populacija starosti od 15 do 55 godina, ali je pažnja posebno usmerena na Romkinje i osobe starije od 55 godina. Kroz projekte je u periodu od 2006 - 2011 godine, bilo obuhvaćeno ukupno 450 žena.

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

Koncept projekata je takav da nisu bili usmereni samo na žene, ali je uloga koju žena ima u očuvanju i unapređenju zdravlja porodice bila u fokusu, tako da su žene bile prioritetno uključene u projekat.

Projekat je predstavljen korisnicama kroz razgovor i u direktnom kontaktu, u privatnoj kući u samom romskom naselju. Uloga udruženja građana je bila povezivanje sa romskom zajednicom, učešće u sagledavanju zdravstvenih potreba, motivisanje Roma i Romkinja za učešće u aktivnostima, raspodela sredstava za higijenu, namirnice, odeće i obuće.

Pregledi su se vršili od strane lekara/arki specijalista/kinja opšte medicine, uz rad medicinske sestre. Sprovedeni su u romskom naselju, u prikladnoj prostoriji u jednoj kući gde su Romkinje dolazile po utvrđenom rasporedu, a Romkinje koje su bile nepokretne ili teško bolesne, pregledane su u njihovim kućama.

Sagovornica ističe da su povratne informacije vezane za stav samih korisnica projekta pružile podatke koji ukazuju da su korisnice bile zadovoljne merama i aktivnostima. Komentari žena su govorili o korisnosti projekta, dobile su nova saznanja iz oblasti očuvanja i unapređenja zdravlja, osećale su da im je priznata velika pozitivna uloga kao stuba porodice, domaćinstva su dobila konkretnu pomoć u namirnicama i sredstvima za ličnu higijenu i higijenu domaćinstva, kao i pomoć u odeći i obući. Osim toga, korisnice su izrazile želju da se projekat nastavi i da one imaju još aktivniju ulogu u tome.

Korisnice su bile aktivne od samog početka, sa njima se lako uspostavljala saradnja, bile su prijemčive za nova saznanja i veštine, zadatke za koje su bile odgovorne izvršavale su pravovremeno i optimalno.

Sagovornica je istakla da se prilikom sprovođenja projekata moglo uočiti da prema učesnicama/cama postoje određeni stereotipi i predrasude od strane zdravstvenog osoblja. Zbog toga je ubuduće neophodno senzibilisati zdravstvene profesionalce/ke za zdravstvene i kulturalne potrebe Romkinja. Zdravstvena služba trebalo bi da bude dostupnija i pristupačnija za Romkinje, kao i da vaspitno - obrazovni rad sa Romakinjama bude kontinuiran i sistemski, a ne samo kroz projekte koji su, ipak, vremenski ograničeni. Samo tako bi one bile osposobljene da prepoznaju svoje zdravstvene potrebe i da preuzmu deo odgovornosti za sopstveno zdravlje i zdravlje svoje porodice.

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

Celokupna ocena završenih projekta je da je njima, ipak, unapređeno zdravstveno stanje Romkinja, pre svega kroz ranu dijagnostiku oboljenja i kroz sprovođenje edukacije o neophodnosti zdravstvene zaštite i kontinuiranih preventivnih pregleda.

Neke mere, koje su započete projektom, primenjuju se i dalje (konsultacije u vezi polno prenosivih i drugih zaraznih bolesti, testiranje na HIV, imunizacija protiv hepatitisa B), nakon završetka projekta, zahvaljujući odličnoj saradnji sa korisnicama i poverenju koji su zadobili od njih.

Sagovornica je posebno istakla saradnju sa romskim organizacijama, ocenivši je kao odličnu, punu poverenja, što je omogućilo razmenu iskustava i znanja sa obe strane. Nakon završetka samih projekata, nastavljeno je da se sprovede zajedničke aktivnosti kao što su deratizacija, dezinfekcija i dezinfekcija u romskim naseljima, imunizacija protiv hepatitisa B, savetovanje u vezi polno prenosivih bolesti, vaspitanje za zdravlje, analiza vode za piće.

I dalje postoji potreba da se nastavi sa radom u romskoj zajednici, s obzirom na to da je već uspostavljena odlična saradnja, a i da sama zajednica očekuje da se nastavi na započetim aktivnostima. Neophodno je uključivati predstavnike/ke romske zajednice u nove analize potreba i dati konkretna rešenja za unapređenje i očuvanje zdravlja.

Dom zdravlja, Zrenjanin

Medicinske sestre Dispanzera za žene Doma zdravlja su se odazvale na razgovor o projektu *Ginekološki pregled i kolposkopija*, u kome su bile uključene 2008. godine. Ciljevi ovog projekta bili su prevencija i rano otkrivanje karcinoma grlića materice, a do toga je planirano da dovedu ginekološki pregledi, kolposkopija i PAPA test punoletnih Romkinja, od 18 do 60 godina starosti. Prema rečima sagovornica obuhvaćeno je preko 400 žena.

Saradnja sa partnerskom organizacijom *Romani jag* iz Zrenjanina nije ostvarena. Organizacija nije učestvovala u pisanju projekta, tako da nisu bili informisani svojoj ulozi. Za njih je bio predviđen simboličan honorar, te su aktivisti/kinje odustali od saradnje. Uprkos tome, projekat je nastavljen uz pomoć romske koordinatorke. Uloga organizacije civilnog društva je zamišljena u informisanju i motivisanju korisnica da se uključe u projekat, kao i u pravljenje spiska korisnica za Dom zdravlja, odnosno Dispanzer za žene. Ženama iz romskih naselja je projekat predstavljen kroz terenski rad patronažne sestre, i kroz

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

kancelariju lokalne romske koordinatorke koja je svakodnevno Dispanzeru prosleđivala imena žena koje su se odazvale na na poziv za učešće u projektu. Na osnovu tog rada je napravljen spisak korisnica i zakazani su pregledi.

Sagovornice su veoma zadovoljne odazivom žena i njihovom spremnošću da nauče nešto novo i da prekontrolišu zdravlje. Posebno zadovoljstvo predstavlja i uspeh u ranom otkrivanju karcinoma kod osam žena koje su daljom terapijom uspešno izlečene. Po povratnim informacijama koje su dobile od žena prilikom pregleda, može se reći da su i same učesnice na projektu zadovoljne aktivnostima koje su organizovane. Kontrola zdravlja i zdravstvena zaštita veoma je bitna i to je uspešno usvojeno od samih žena. Ovaj projekat ocenjuju kao uspešan, ženama je pružena edukacija, stekle su naviku da se redovno kontrolišu, a one koje su bile bolesne uspešno su izlečene.

Predlozi predstavnica Doma zdravlja za dalji rad se odnose na kontinuiranu zdravstvenu zaštitu romskog stanovništva, kao i veću medijsku propagandu za zaštitu zdravlja.

Zdravstveni centar, Surdulica

U Surdulici je Ginekološko odeljenje Zdravstvenog centra bilo nosilac projekta *Zaštita od polno prenosivih bolesti Romkinja generativnog doba*, koji se sprovodio tokom 2009. godine. Partnerska organizacija je bila Društvo za edukaciju Roma.

Projektom je zamišljeno da se ostvari podizanje svesti Romkinja o značaju prevencije i redovnih kontrolnih pregleda, kao i zaštita od polno prenosivih bolesti. Ciljna grupa na ovom projektu su bili i Romkinje i Romi, ali su žene bile u većem broju. Prema rečima nadležnog lekara, više od dvadeset žena je pošlo kroz projekat.

Društvo za edukaciju Roma je bilo zaduženo da animira stanovništvo za učestvovanje na pregledima u okviru projekta; da organizaciju pregleda, predavanja i radionice; kao i da organizuju prevoz za starije osobe. Sagovornik ocenjuje da je saradnja sa ovom romskom organizacijom bila relativno uspešna, a da je njenim članovima potrebna i određena edukacija. Odaziv žena ocenjuje kao zadovoljavajući, ali uslove rada i kapacitet osoblja kao nedovoljne, što je uticalo na rezultate. Po njegovim rečima, danas su mnogo bolji uslovi za rad u Zdravstvenom centru, kolektiv je veći, ali više nema projekata.

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

U Zdravstvenom centru ocenjuju da su same korisnice bile zadovoljne aktivnostima na projektu, ali da su očekivale veću i dužu saradnju, posebno u primeni terapije jer je kupovina određenih lekova skupa, a dosta njih zbog siromaštva nije nastavilo sa terapijom. Zbog toga sagovornik smatra da treba češće organizovati edukativne programe za sve, ne samo na romsku populaciju, ali da je zbog toga potrebno u sklopu projekta odrediti i socijalni status korisnika/ca, tj. analizirati njihovu ekonomsku moć. Ciljnu grupu na projektima bi trebalo da određuje socijalni status stanovništva.

Zaključak je da je Romkinjama potrebna stalna edukacija, jačanje svesti, potrebno je informisti ih o postojanju zaštitnika prava pacijenata jos od dečijeg doba, razviti naviku na redovne kontrolne preglede, konsultacije, redovne vakcinacije dece i, uopšte, preventivnu zdravstvenu zaštitu celokupnog stanovništva.

Redovni pregledi su velika potreba za sve, pa i za romsku populaciju, po rečima sagovornika. Potrebna je i česta saradnja romskih organizacija civilnog društva sa Zdravstvenim centrom, i to na više projekata, kako bi došlo do podizanja svesti o važnosti zdravlja. Bitno je da se u ovo pitanje uključe i duge institucije, tako da u svakom trenutku svaka *karika* radi za sebe, ali na zajedničkom cilju.

Dom zdravlja, Opština Savski Venac

Dom zdravlja Opštine Savski Venac je bio nosilac projekta *Imam pravo da znam* u saradnji sa organizacijom *Dečiji romski centar* iz Beograda. Projekat je trajao od novembra 2006. godine do aprila 2007. godine.

Sagovornica, lekarka koja je bila uključena u projekat, navela je da su ciljevi bili povećanje učešća romske zajednice, naročito direktnih korisnika, u inicijativu Ministarstva zdravlja o poboljšanju zdravstvenog statusa romske zajednice i osnaživanje pripadnika romske manjine da počnu da vode dugoročnu brigu o svom zdravlju, kao i uključivanje korisnika u redovan sistem zdravstvene zaštite. Projektom je predviđeno da u njemu učestvuju svi pripadnici romske zajednice, bez obzira na pol, ali se ispostavilo da su 90% onih koji/je su učestvovali u projektu bile žene.

Tokom projekta korisnicima/cama je obezbeđena zdravstvena knjižica, a time i pravo na zdravstvenu zaštitu. Glavni razlog neodlaženja preglede korisnica je bio taj što nisu bile zdravstveno osigurane i nisu imale zdravstvene knjižice. Ovim projektom, ocenjuje sagovornica, takvo stanje je promenjeno kod onih koji/e su u njemu učestvovali/e.

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

Uloga *Dečijeg romskog centra* je bila da prenosi informacije vezane za uključivanje u zdravstveni sistem, u pogledu dokumenata i u pogledu pravila koja se poštuju u zdravstvu. Takođe, njihova uloga je bila da organizuju korisnike/ce na terenu za preglede, što se pokazalo kao veoma korisno jer pored toga što nisu imali/le zdravstvene knjižice, Romi i Romkinje ne odlaze kod lekara i zbog troškova prevoza, zakazivanja pregleda i nepoznavanja ili slabog poznavanja srpskog jezika.

Iako je ciljna grupa uspešno uvedena u sistem zdravstvene zaštite ovakve mere bi trebalo da budu nastavljene dokle god ima onih koji to nisu, preporučuje sagovornica. Mere i aktivnosti traju samo onoliko koliko traje projekat, odnosno, koliko finansije to dozvoljavaju, a to nije dovoljno za uspešne rezultate. Na poboljšanje zdravstvene zaštite Roma i Romkinja svakako bi uticalo da se u svim domovima zdravlja u Srbiji predvidi mesto medijatorke u zdravstvu, koje su već u velikoj meri doprinele uključivanju romske populacije u sistem, i poboljšanju njihove zdravstvene zaštite.

Dom zdravlja, Opština Zemun

Projekat Doma zdravlja u Zemunu implementiran je u periodu 2006/07. sa partnerskom organizacijom *Novi svet* iz Beograda. Koordinatorica ovog projekta, lekarka u Domu zdravlja, odazvala se pozivu na razgovor.

Ciljevi projekta su bili povećanje uključenja Romkinja u sistem primarne zdravstvene zaštite i to prvenstveno u sistem zaštite reproduktivnog zdravlja. Projekat je nosio naziv *Integracija Roma u primarni zdravstveni sistem*. Uključivanje korisnica u sistem redovne zdravstvene zaštite, konkretno, dovođenje i odvođenje žena na preglede, psihofizička priprema žena i prevazilaženje straha i sramote su aktivnosti koje su se sprovodile tokom trajanja projekta. Obuhvaćeno je ukupno četrdeset žena iz romskih naselja, a projekat je bio usmeren isključivo na žene reproduktivnog doba.

Organizacija *Novi svet* je imala zadatak da deli flajere u romskim naseljima i lepi plakate u Domu zdravlja, da bi animirali korisnice da se uključe u projekat. Takođe, pripremali su korisnice za preglede, organizovali dovođenje i odvođenje žena u Dom zdravlja. Sagovornica smatra da je veoma važna bila priprema Romkinja da organizovano idu na ginekološki pregled, jer su one, zbog patrijarhalnih odnosa, imale osećaj sramote od takvih pregleda. Ovakve aktivnostu su ukazivale na značaj zdravstvene zaštite uopšte, ali posebno zaštite reproduktivnog zdravlja i redovnih pregleda kod ginekologa.

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

Koordinatorica na projektu ističe i da je rad zdravstvenih medijatorke umnogome doprineo zdravstvenoj zaštiti Roma, pogotovo Romkinja, posebno prilikom njihovog uključivanja u sistem zdravstvene zaštite. Sada Romkinje imaju svoje zdravstvene knjižice, sve je manje onih koje koriste tuđu zdravstvenu knjižicu. Zabeleženi su slučajevi da se žene porađaju sa tuđom zdravstvenom knjižicom, što je kasnije predstavljalo veliki problem. Sada su zdravstve medijatorke evidentirale sve trudnice i porodilje čime je omogućena i blagovremena poseta patronažnih sestara.

Saradnja sa romskom organizacijom je ocenjena kao solidna, ali nakon završetka projekta nije nastavljena. Iako je bitno da se mere koje su bile predviđene nastave i nakon završetka projekata, to uglavnom nije slučaj. Sagovornica smatra da je neophodna podrška Romkinjama u stvaranju pozitivnih navika u redovnim kontrolnim pregledima. Takva podrška bi trebalo da postoji dokle god postoji i potreba za njom, vreme ne bi smelo da bude ograničeno.

Zavod za bolesti zavisnosti, Opština Zvezdara

U opštini Zvezdara Zavod za bolesti zavisnosti je u periodu od novembra 2006 do aprila 2007. realizovao projekat *Imam pravo da znam* u saradnji sa organizacijom *Romsko srce*. Projekat je imao za cilj da osnaži pripadnike romske manjine da počnu da vode dugoročnu brigu o svom zdravlju, kao i da dobiju informacije o posledicama upotrebe psihoaktivnih supstanci. Kroz obuku za vršnjačke edukatore je prošlo devetnaest učesnika/ca, većinom devojaka, koji su dalje obučavali svoje vršnjake i vršnjakinje na ovu temu. Prilikom rada pojavila se potreba i za lekarskim pregledima, što je i učinjeno. Kroz edukaciju i preglede je prošlo oko 400 mladih. Za potrebe ovog istraživanja, projekat je predstavila njegoa koordinatorica.

Pored toga, *Romsko srce* je imalo i zadatak da organizuje dolaske na preglede svih koji imaju potrebu za tim.

Projekat je bio predstavljen preko informativnih brošura, plakata i direktnim radom vršnjačkih edukatora/ki sa krajnim korisnicima/cama.

Sagovornica ističe da je vremenska ograničenost projekta onemogućila da se dopre do mladih koji koriste psihoaktivne supstance, i da se broj zavisnika/ca među mladim Romima godinama unazad povećava. Ovo je projekat koji mora da traje više godina da bi na pravi način mogla da se sprovede zaštita

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

mladih Roma/kinja. Posebna pažnja bi trebalo da se posveti onima koji se bave prostitucijom, kao i jako mladim Romkinjama radi njihovog boljeg uključivanja u tokove života, kako navodi lekarka. Potreban je i kontinuirani rad u romskim naseljima, neprestana propaganda i edukacija o štetnosti uzimanja psihoaktivnih supstanci i posledicama koje takvo ponašanje ostavlja po zdravlje. Sagovornica je istakla i da je velika šteta što se saradnja sa *Romskim srcem*, koja je bila veoma kvalitetna, nije nastavila.

ZAKLJUČCI SA PREPORUKAMA

Dobijeni podaci pokazuju da su organizacije civilnog društva obuhvaćene ovim istraživanjem, najviše bile uključene u projekte koji se odnose na zaštitu reproduktivnog zdravlja žena, prevenciju od karcinoma materice i dojki, kao i stomatološku zaštitu.

Zajednički zaključak svih predstavnika/ca organizacija je da su ovakvi projekti veoma važni za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite romske populacije. Preporuka Ministarstvu zdravlja je da opet raspiše konkurse za sprovođenje projekata, koje bi u partnerstvu implementirale zdravstvene ustanove i organizacije civilnog društva.

Istraživanje pokazuje da se kvalitet usluga koje su predviđene projektima, kao i kvalitet saradnje organizacija civilnog društva sa zdravstvenim ustanovama, različito ocenjuju u nekim segmentima, ali da postoje i pitanja oko kojih ima i potpunog poklapanja u mišljenjima.

- Kvalitet usluge je veći ako se radi u kontinuitetu, a ne samo u vreme trajanja projekta. Najveći nedostatak projekata je da realizovane aktivnosti nisu zaživele nakon njih;
- U toku rada je kroz kontakte sa korisnicama/ima došlo do prikupljanja novih slučajeva diskriminacije zdravstvenog osoblja prema Romima/injama (npr. hitna pomoć odbija da izađe na teren u romska naselja jer je teren teže pristupačan). Ovi slučajevi nisu vezani za implementaciju projekata;
- Postoji nedostatak poverenja korisnica/ka prema zdravstvenim radnicima/cama, najčešće izazvan iskustvom diskriminacije;
- Često je prisutan stid Roma/inja zbog neadekvatne lične higijene, što je i jedan od glavnih uzroka neodlaska lekaru;
- Partnerski odnosi između i zdravstvenih ustanova i organizacija civilnog društva su, po iskustvu sa implementacije projekata, nedovoljno razvijeni;
- Zato što nisu pisani u partnerstvu, predlozi projekata ponekad ne predviđaju aktivnosti koje najoptimalnije odgovaraju korisnicama projekta ili romskoj zajednici;

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

- Predstavnicima/ce zdravstvenih ustanova pokazuju određenu rezervu u stavu prema romskim organizacijama, stav aktivista/inja je da ne dobijaju puno poverenje u svoje kapacitete;
- Izveštavanje o sprovedenim aktivnostima projekata je u svim slučajevima vršila zdravstvena ustanova, organizacije tu nisu imale učešća tako da nemaju uvid u rezultate, indikatore i realizaciju budžeta projekta;
- Uloga organizacija je bila da poziva korisnice na preglede i edukativne aktivnosti, za te potrebe su koristile sopstvene baze podataka. Ipak, organizacije često nisu imali uvid u broj i ko su korisnici projekta, a dešavalo se da su samo formalno bili uključeni u projekat bez ikakvog udela u aktivnostima;
- Predlozi projekata (posebno budžeti) su bili netransparentni, tako da često odgovorne osobe u organizacijama nisu imale informacije koje aktivnosti projekat predviđa;
- Nefunkcionisanje dobrih partnerskih odnosa i neinformisanost romskog civilnog sektora o projektima koji se realizuju, doprineli su da neke organizacije odustanu od učešća na konkurse Ministarstva zdravlja za unapređenje zdravstvene zaštite Roma;
- Predstavnicima/e organizacija civilnog društva smatraju da su zakonske osnove Republike Srbije dobre jer omogućuju veliki napredak u ostvarivanju prava romske populacije na zdravstvenu zaštitu, ali navode da se u mnogim slučajevima u praksi ispostavilo da osiguranike/ce pod članom 11. tačka 11. Zakona o zdravstvenoj zaštiti, i člana 22. tačka 11. Zakona o zdravstvenom osiguranju, ne upućuju na specijalističke preglede. Mnogi Romi i Romkinje nisu u mogućnosti da plaćaju lekove, čak i ako je u pitanju samo patricipacija za lekove.
- Predstavnicima/e organizacija civilnog društva nisu bili uključeni u proces formiranja aktuelne baze podataka Ministarstva zdravlja, a njihovo uključivanje bi dalo doprinos kako radu samog civilnog sektora, tako i budućim aktivnostima Ministarstva zdravlja na unapređenju položaja Roma.

***PREPORUKE ORGANIZACIJA CIVILNOG DRUŠTVA
ZDRAVSTVENIM USTANOVAMA, RADI UNAPREĐENJA ZDRAVLJA
I ZDRAVSTVENE ZAŠTITE ROMKINJA***

- Potrebno je da lekarski timovi češće odlaze u terenske posete romskim naseljima;
- Uvrstiti zaštitu zdravlja Roma i Romkinja u redovne aktivnosti i van projekata;
- Planirati aktivnosti usmerene na nastavak već realizovanih projekata i lečenje otkrivenih bolesti;
- Organizovati edukativne programe za Romkinje;
- Koncipirati projekte tako da obuhvate celokupnu zdravstvenu zaštitu žene - ginekološke, oftamološke, stomatološke, kardiološke, internističke i druge preglede;
- Realizovati više projekata koji će se baviti temama: zaštita od HIV/AIDS-a, bolesti zavisnosti, zaštita od neželjne trudnoće;
- Više projekata namenjeniti starijim i nemoćnim kao najugroženijem delu romske populacije.

***PREPORUKE ORGANIZACIJA CIVILNOG DRUŠTVA
MINISTARSTVU ZDRAVLJA, RADI UNAPREĐENJA ZDRAVLJA
I ZDRAVSTVENE ZAŠTITE ROMKINJA***

- Konkurse raspisivati tako da se tiču zaštite celokupnog zdravlja Romkinja;
- U konkurse uvrstiti pozive za edukativne programe o očuvanju zdravlja romske populacije;
- Organizovati adekvatne aktivnosti u cilju senzibilizacije zdravstvenih radnika/ca, i smanjenja etničke distance i diskriminacije u sistemu zdravstvene zaštite;
- Planirati aktivnosti usmerene na jačanje svesti Romkinja o mogućnostima da prijave zdravstvene radnike/ce koji odbijaju da pregledaju ili ukažu pomoć pacijentima/injama, informisati ih o postojanju Zaštitnika pacijentovih prava;
- Organizovati česte sastanke Ministarstva zdravlja i organizacija civilnog društva, na kojima će tema biti unapređenje zdravlja i zdravstvena zaštita Roma i Romkinja. Jačati partnerstava sa civilnim sektorom na svim nivoima;
- Nameniti više sredstava za projekte i povećati deo sredstava namenjenih radu organizacija civilnog društva;
- Omogućiti da i organizacije civilnog društva mogu da budu nosioci projekata, zbog njihovog znanja i iskustva u radu sa romskom zajednicom, poznavanja potreba Romkinja i Roma i specifičnosti romske kulture i običaja;
- Učiniti rad zdravstvenih medijatorki transparentnijim i dozvoliti im saradnju sa romskim organizacijama civilnog društva;
- Omogućiti međusektorsku saradnju po kojoj će se koordinirati rad medijatorke u zdravstvu, romskog/e koordinatora/ke i pedagoškog/e asistenta/inje, u cilju unapređivanja opšteg položaja romske populacije.

***PREPORUKE KORISNICA MINISTARSTVU ZDRAVLJA
I ZDRAVSTVENIM USTANOVAMA, RADI UNAPREĐENJA ZDRAVLJA
I ZDRAVSTVENE ZAŠTITE ROMKINJA***

- Korisnice smatraju da je potrebno više „ženskih projekata“, koji su osmišljeni i vođeni od strane žena, jer one najbolje osećaju probleme romske ženske populacije;
- Ti projekti bi trebalo da se bave prevencijom, lečenjem i edukacijom Romkinja. Svi oni moraju biti usmereni na celokupno zdravlje žena;
- Projektima predvideti i nabavku lekova koji su za mnoge nedostupni, zato što se plaćaju ili je za njihovu participaciju potreban veći iznos;
- Projekti bi trebalo da traju duže, dovesti aktivnosti i usluge započete u projektu do kraja, omogućiti besplatan nastavak lečenja započetog kroz projekat;
- Bolje informisati korisnice o aktivnostima projekata, sa informacijama doći direktno u naselje;
- U planirane oblasti rada uključiti sistematske kontrolne preglede, kućno lečenje teško pokretnih osoba, ginekološke, internističke i druge specijalističke preglede, pomoć starima, edukaciju mladih za prevenciju od bolesti zavisnosti i HIV-a, kao i pomoć porodicama zavisnika;
- Predvideti zdravstvene edukativne radionice koji će biti praćene pregledima i savetovanjem;
- Vršiti edukaciju žena o pravima u zdravstvenoj zaštiti i osnaživanje za korišćenje tih prava;
- Raditi u kontinuitetu na senzibilisanosti zdravstvenog osoblja za specifičnosti romske kulture i probleme sa kojima se susreću Romkinje, raditi na razbijanju stereotipa i predrasuda prema romskoj populaciji.

***GENERALNE PREPORUKE MINISTARSTVU ZDRAVLJA
I ZDRAVSTVENIM USTANOVAMA, RADI UNAPREĐENJA ZDRAVLJA
I ZDRAVSTVENE ZAŠTITE ROMKINJA***

Nakon sprovedenog istraživanja, romsko-ženske aktivistkinje smatraju da je neophodno ispitati same korisnice o najpogodnijim načinima za unapređivanje njihovog zdravlja, zdravstvene zaštite, produžavanja prosečnog životnog veka, i njihovog socio-ekonomskog položaja, uopšte.

U buduće aktivnosti Ministarstva zdravlja koje se odnose na romsku populaciju, potrebno predvideti konsultativni proces koji će za cilj imati kreiranje kvalitetnih i održivih mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite žena. U taj proces je neophodno uključiti romsko ženske organizacije, inicijative i aktivistkinje koje imaju iskustvo i potrebno znanje u radu sa ženama, kao i zdravstvenim informisanjem i edukacijom Romkinja. Važno je da se participativnost primenjuje u svim fazama projekata: od njihovih planiranja, raspisivanja konkursa, implementacije, monitoringa i evaluacije. Takođe, važno je da se konsultacije aktivistkinja koristi kako od strane Ministarstva zdravlja, tako i zdravstvenih ustanova.

Od podataka koje je Ministarstvo zdravlja sakupilo iz projektnih izveštaja zdravstvenih ustanova načiniti kvalitativnu i kvalitativnu analizu sprovedenih mera, kao i uticaja tih mera na zdravlje korisnika/ca obuhvaćenih projektima. Ukoliko takva analiza već postoji, preporuka je da postane dostupna javnosti, tako da može da koristi budućem planiranju ostalih ministarstava, domaćim organizacijama civilnog društva i internacionalnim organizacijama, koje u svom fokusu imaju zdravlje i unapređenje položaja romske populacije, socijalno ugroženog stanovništva, ili žena generalno.

U proces medijacije između romskog stanovništva i zdravstvenog sistema Republike Srbije, predvideti i angažovanje muškaraca, u cilju prevazilaženja patrijahalnih obrazaca i normi prema ženama.

Potrebno je podržati predstavnike romskih organizacija koje nisu feminističke, da obrate pažnju na potrebe žena i probleme sa kojima se one susreću u porodici i zajednici, predvideti mogućnosti podrške i njihovo učestvovanje u omogućavanju Romkinjama da koriste svoja prava.

Zdravstvenom zaštitom žena, odnosno projektima usmerenim na žene, poštovati holistički pristup zdravlju. Aktivnosti moraju da se odnose na zaštitu celokupnog zdravlja žena, ne samo na reproduktivno

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

zdravlje. Ovo je značajno imajući u vidu praksu da usluge onih projekata koji su usmereni na opštu romsku populaciju obično koriste samo muškarci, dok je ženama potreban poseban pristup zbog vladajućih patrijahalnih obrazaca.

Kao poseban problem, nasilje u porodici ostavlja neizbrisiv trag na živote i zdravlje žena. U okviru aktivnosti koje se odnose na zaštitu zdravlja žena, trebalo bi pristupiti otkrivanju posledica nasilja na pacijentkinje i korisnice projekata. Ovaj problem se mora rešavati u koordinaciji sa mehanizmima za borbu protiv nasilja, centrima za socijalni rad, policijom, tužilaštvom i organizacijama koje se bave zaštitom žena i dece od nasilja u porodici. Svi slučajevi nasilja se moraju prijavljivati i pristupiti njihovom rešavanju. Preporuka se odnosi i na problem trgovine ženama.

Radi pravovremenog informisanja korisnica, aktivnosti bi trebalo objavljivati u sredstvima javnog informisanja, najpogodnije onih koje korisnice najčešće prate, po mogućstvu na romskom jeziku.

Projektnim aktivnostima je važno predvideti i edukativni i informativne mere za zaštitu zdravlja i korišćenja prava na zdravstvenu zaštitu.

Zbog iskustva u praksi koja ukazuju na nepoznavanje pravih uzroka problema sa kojima se Romkinje susreću, postojanje predrasuda i stereotipa prema Romkinjama i Romima, kao i dokumentovanih slučajeva diskriminacije, potrebno je obratiti pažnju na senzibilizaciju zdravstvenih radnika/ca, poštovanje zakona i mera Republike Srbije koji se odnose na zabranu diskriminacije, zaštitu ljudskih prava, ravnopravnosti i informacija o ličnosti. U cilju ukidanja diskriminacije prema Romkinjama i Romima, neophodno je u proces uključiti instituciju Zaštitnika pacijentovih prava, učiniti je dostupnijom svim korisnicima/cama zdravstvene zaštite.

Ukinuti praksu negativnog odnosa prema Romkinjama i kroz same projekte koji imaju za cilj unapređenje njihovog položaja. Nazivi projekata poput *Zaštita od polno prenosivih bolesti Romkinja generativnog doba*, ne samo da jezički dvosmisleni, nego se i kroz ovakvu upotrebu jezika odražava nedostatak promišljenosti o osnovnim idejama projekta.

Dodatak

Upitnik za fokus grupu - ORGANIZACIJE CIVILNOG DRUŠTVA

Molimo vas da u upitnik upisujete raspon odgovora za čitavu grupu.

Ukoliko je potrebno, iskoristite dodatni papir.

PODACI O ORGANIZACIJAMA

1. *NAZIV ORGANIZACIJE I GRAD U KOJEM RADI*
2. *MISIJA I CILJEVI ORGANIZACIJE*
3. *BROJ ČLANOVA/ICA*

PODACI VEZANI ZA PROJEKAT/PROJEKTE

4. *BROJ REALIZOVANIH PROJEKATA PO KONKURSU MINISTARSTVA ZDRAVLJA U OKVIRU DEKADE ROMA DO SADA?*
5. *NAZIV PROJEKTA/KATA*
6. *PERIOD U KOME STE RADILI NA PROJEKTU /PROJEKTIMA*
7. *PREDVIĐENI CILJ/EVI PROJEKTA/PROJEKATA*
8. *NAZIV ZDRAVSTVENE/IH USTANOVE/A SA KOJOM STE SARADIVALI*
9. *KAKO JE DOŠLO DO SARADNJE SA ZDRAVSTVENOM INSTITUCIJOM, NA ČIJU INICIJATIVU?*
10. *KOJA JE BILA ULOGA VAŠE ORGANIZACIJE U PROJEKTU/PROJEKTIMA?*
11. *DA LI SU CILJNU GRUPU ČINILE SAMO ŽENE?*
 - *da*
 - *ne*
12. *KOLIKO JE KORISNICA UČESTVOVALO U PROJEKTU/PROJEKTIMA?*
13. *KAKVE AKTIVNOSTI SU OBUHVAĆENE PROJEKTOM/PROJEKTIMA?*
14. *NA KOJI NAČIN SU AKTIVNOSTI ORGANIZOVANE? NAVEDITE KOJE SU TO AKTIVNOSTI?*
15. *DA LI STE IMALI POVROTNE INFORMACIJE OD KORISNICA (KOLIKO SU ONE ZADOVOLJNE ORGANIZACIJOM I SAMIM PREGLEDIMA) ?*

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja
po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

- *veoma su zadovoljne (čime najviše?)*
- *zadovoljne su (čime?)*
- *nisu zadovoljne (zašto?)*

ISKUSTVA OSTVARENA PRILIKOM REALIZACIJE PROJEKTA/PROJEKATA

16. *KAKVO JE ISKUSTVO VAŠE ORGANIZACIJE VEZANO ZA PARTNERSTVO SA ZDRAVSTVENIM USTANOVAMA?*
17. *KAKVO JE VAŠE ISKUSTVO VAZANO ZA SARADNJU SA LOKALNOM ZAJEDNICOM (SAMIM KORISNICAMA)?*
18. *DA LI STE OD POČETKA IMALI PUNU SARADNJU SA ZDRAVSTVENOM INSTITUCIJOM SA KOJOM STE SARADIVALI?*
19. *DA LI JE BILO POTEŠKOĆA U ANIMIRANJU KORISNICA I UVOĐENJU U PROJEKAT?*

KVALITET USLUGA

20. *DA LI SU OSTVARENI CILJEVI KOJI SU BILI ZADATI PROJEKTOM? MOLIMO DA OPIŠETE*
 - *na koji način ste došli do podataka o ostvarenim ciljevima?*
 - *šta je sve plaćeno od sredstava koja su bila predviđena u projektu*
21. *DA LI SU MERE KOJE SU PREDVIĐENE PROJEKTOM NASTAVLJENE DA SE SPROVODE I NAKON ZAVRŠETKA SAMOG PROJEKTA?*
 - *da (na koji način)*
 - *ne (zbog čega)*
 - *u koju svrhu se i dalje koristi oprema koja je nabavljena (ukoliko je nebavljena u toku realizacije projekta) SMATRATE LI DA SU MERE PREDVIĐENE PROJEKTOM USPELE DA UNAPREDE ZDRAVSTVENU ZAŠTITU ŽENA?*
 - *da (na koji način)*
 - *ne (zbog čega) DA LI STE MOGLI DA UTIČETE ILI STE UTICALI NA OSMIŠLJAVANJE I REALIZACIJU PROJEKTA, SHODNO POTREBAMA VAŠIH KORISNICA? (ukoliko*

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja
po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

*niste, navedite razlog zbog čega) DA LI STE UKLJUČENI U FORMIRANJE BAZE
PODATAKA MINISTARSTVA ZDRAVLJA, SA DEFINISANIM POKAZATELJIMA
KOJIMA ĆE SE MERITI STEPEN DOSTIZANJA POSTAVLJENIH KRATKOROČNIH I
DUGOROČNIH CILJEVA?*

- *da (na koji način)*
- *ne (zbog čega) DA LI JE VAŠA ORGANIZACIJA ZADOVOLJNA SVEUKUPNIM
UČINKOM OVOG PROJEKTA? MOLIMO VAS OBJASNITE*

FINANSIRANJE PROJEKATA

- 22. KOLIKI JE PROCENAT OD SVEUKUPNE VREDNOSTI PROJEKTA BIO PREDVIĐEN ZA RAD
VAŠE NEVLADINE ORGANIZACIJE (DA LI ZNATE UKUPNU VREDNOST PROJEKATA)?*
- 23. SMATRATE LI DA JE TO DOVOLJNO? MOLIMO OBJASNITE*

PREDLOZI ZA BUDUĆU SARADNJU

- 24. PREDLOZI ZA SARADNJU SA ROMSKOM ZAJEDNICOM U IMPLEMENTACIJI PROJEKATA
USMERENIH NA ZDRAVSTVENU ZAŠTITU ŽENA*
- 25. PREDLOZI ZA SARADNJU SA ZDRAVSTVENIM USTANOVAMA NA BUDUĆIM PROJEKTIMA
(DA LI STE NASTAVILI SARADNJU)?*
- 26. PREDLOZI ZA SARADNJU SA MINISTARSTVOM ZDRAVLJA NA KREIRANJU I
IMPLEMENTACIJI BUDUĆIH KONKURSA ZA PROJEKTE*
- *vezano za finansiranje projekata (koliko projekti vrede po vašem mišljenju)*
 - *vezano za aktivnosti na kojima bi trebalo u budućnosti da se radi (komponente a,b i c,
ali i druge aktivnosti)*
 - *vezano za učešće organizacije u kreiranju projekata od samog početka do kraja*

Upitnik za fokus grupu - KORISNICE U PROJEKTU/IMA

Molimo vas da u upitnik upisujete raspon odgovora za čitavu grupu.

Ukoliko je potrebno, iskoristite dodatni papir.

PODACI O UČESNICAMA FOKUS GRUPE

- *MESTO IZ KOJEG DOLAZITE*
- *GODINA ROĐENJA*
- *ŠKOLSKA SPREMA* (raspon odgovora i broj žena po odgovoru)
 - a) *Visoka stručna sprema*
 - b) *Viša stručna sprema*
 - c) *Srednja stručna sprema*
 - d) *Osnovna škola*
 - e) *Bez škole*
- *VRSTA NASELJA U KOME ŽIVITE*
 - a) *Nelegalizovano romsko naselje*
 - b) *Legalizovano romsko naselje*
 - c) *Seosko domaćinstvo*
 - d) *Mešovito romsko naselje*
 - e) *Stambena zgrada*
- *BRAČNO STANJE I BROJ DECE:*
- *DA LI IMATE ZDRAVSTVENU KNJIŽICU?*
 - a) *da*
 - b) *ne*

UČEŠĆE U PROJEKTNIM AKTIVNOSTIMA

- *DA LI STE UČESTVOVALI U ORGANIZOVANIM AKTIVNOSTIMA (PREGLEDIMA) U DOMU ZDRAVLJA, AMBULANTI ILI NEKOJ DRUGOJ ZDRVSTVENOJ USTANOVI?*
 - a) *da (kada i koliko puta)*
 - b) *ne*

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja
po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

- *KO JE ORGANIZOVAO TE AKTIVNOSTI (pregledi, radionice, itd.)?*
- *NA KOJIM VRSTAMA AKTIVNOSTI (pregledi, edukacije...) STE VI UČESTVOVALE?*
- *DA LI STE ZADOVOLJNI NA KOJI SU NAČIN TI PREGLEDI I OSTALE AKTIVNOSTI ORGANIZOVANE?*
 - a) *da*
- *ne (zbog čega)*
- *PO VAŠEM MIŠLJENJU DA LI BI NEŠTO TREBALO IZMENITI U NAČINU ORGANIZACIJE PREGLEDA?*
 - 27. *da (navedite šta)*
 - 28. *ne (zašto ne)*
- *DA LI SU PO VAŠEM MIŠLJENJU POTREBNE OVAKE AKCIJE?*
 - *da (zbog čega)*
 - *ne (zbog čega)*

EFEKTI AKTIVNOSTI U PROJEKTIMA

- *DA LI STE PRE AKTIVNOSTI O KOJIMA GOVORIMO REDOVNO IŠLE NA KONTROLNE LEKARSKE PREGLEDE?*
 - *da*
 - *ne*
 - *samo povremeno*
 - *DA LI BOLUJETE OD NEKE HRONIČNE BOLESTI I KOJE?*
 - *UKOLIKO DA, KAKO STE SAZNALI DA OD ČEGA BOLUJETE?*
 - *DA LI JE OVAKAV NAČIN ORGANIZOVANJE PREGLEDA DOPRINEO DA OD TADA BAVITE SVOJIM ZDRAVLJEM I IDETE LEKARU?*
 - a) *da*
 - b) *ne*
 - *DA LI STE SAZNALE NEŠTO KORISNO ZA VAŠE ZDRAVLJE TOKOM OVE AKCIJE?*
 - a) *da (navedite šta) ne*
- MOLIMO VAS DA OPIŠETE NEKO SVOJE ISKUSTVO TOKOM TIH AKTIVNOSTI*

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja
po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

- *DA LI SMATRATE DA SU OVE AKTIVNOSTI DOBRO OSMIŠLJENE I DA SU UPRAVO VAMA BILE OTREBNE DA BI ZAŠTITILE SVOJE ZDRAVLJE ILI REŠILE VAŠ ZDRAVSTEVNI PROBLEM?*

ISKUSTVO U SARADNJI SA ORGANIZACIJAMA I USTANOVAMA

- *KOJA SU VAŠA ISKUSTVA, UTISCI IZ SARADNJE SA NEVLADINOM/IM ORGANIZACIJOM/AMA?*
- *KOJA SU VAŠA ISKUSTAVA, UTISCI SA ZDRAVSTVENOM USTANOVOM? (lekarima/kama, medicinskim sestrama i tehničarima)*
- *DA LI STE IMALE NEKO NEGATIVNO ISKUSTVO PRILIKOM PREGLEDA U ZDRAVSTVENIM USTANOVAMA? (ukoliko da, molimo vas da opišete šta se desilo)*

PREDLOZI ZA DALJE AKCIJE

- *PO VAŠEM MIŠLJENJU KOJI PROBLEMI KOJI SE ODNOSU NA ZAŠTITU VAŠEG ZDRAVLJA BI TREBALO DA BUDU OBUHVAĆENI AKTIVNOSTIMA U BUDUĆNOSTI?*
- *KOJE PREGLEDE BI VI PREDLOŽILE?*
- *NA KOLIKO VREMENA BI TREBALO DA SE OVE AKTIVNOSTI ODVIJAJU?*
- *KOJE BI INFORMACIJE VEZANO ZA VAŠE ZDRAVLJE ŽELELE DA DOBIJETE?*
- *DA LI ĆETE U BUDUĆNOSTI SAME DA NASTAVITE SA REDOVNIM KONTROLNIM PREGLEDIMA KOJE STE ZAPOČELE OVOM AKCIJOM?*
 - a) *da (zbog čega)*
 - b) *ne (zbog čega)*
- *DA LI PLANIRATE DA IDETE NA NEKE DRUGE KONTROLNE PREGLEDE KOJI NISU OBUHVAĆENI OVOM AKCIJOM?*
 - a) *da (zbog čega)*
 - b) *ne (zbog čega)*

Upitnik za predstavnike/ce ZDRAVSTVENIH USTANOVA

1. *NAZIV INSTITUCIJE ADRESA*
2. *NAZIV PROJEKTA NA KOME STE RADILI*
3. *PERIOD IMPLEMENTACIJE PROJEKTA*
4. *NAZIV NEVLADINE ORGANIZACIJE SA KOJOM STE SARADIVALI NA PROJEKTU*
5. *KOJI JE CILJ BIO POSTAVLJEN PROJEKTOM*
6. *KOJE VRSTE USLUGA STE PRUŽALI NA PROJEKTU*
7. *KOJA CILJNA GRUPA JE BILA ODREĐENA PROJEKTOM*
8. *KOLIKO JE KORISNICA BILO OBUHVAĆENO PROJEKTOM*
9. *DA LI JE PROJEKAT BIO USMEREN SAMO NA ŽENE, UKOLIKO DA U*
10. *KOM PROCENTU I U KOJIM AKTIVNOSTIMA*
11. *NA KOJI NAČIN JE PROJEKAT PREDSTAVLJEN KORISNICAMA*
12. *NA KOJI NAČIN SU ORGANIZOVANI PREGLEDI KORISNICA (ili neke druge usluge, navesti i koje)*
 - a) *organizovano (na koji način)*
 - b) *korisnice su se same javljale na preglede*
 - c) *neki drugi način*
13. *KAKO SU KORISNICE REAGOVALE NA MERE KOJE STE PRIMENILI?*
 - a) *bile su veoma zadovoljne (opišite)*
 - b) *nisu bile zadovoljne (opišite)*
 - c) *nisu komentarisale*

14. *DA LI STE ZADOVOLJNI ODAZIVOM KORISNICA?*

a) da (zbog čega)

b) ne (zbog čega)

15. *ŠTA JE JOŠ NEOPHODNO URADITI DA BI SE ROMKINJAMA UNAPREDIO PRISTUP
ZDRAVSTVENOJ ZAŠTITI?*

16. *SMATRATE LI DA JE OVIM PROJEKTOM UNAPREĐENO ZDRAVSTVENO STANJE
ROMKINJA? (ukoliko da, zašto da, ukoliko ne, zašto ne)*

17. *DA LI SE MERE KOJE SU ZAPOČETE PROJEKTOM I DALJE PRIMENJUJU U VAŠOJ
ZDRAVSTVENOJ INSTITUCIJI?*

a) da (na koji način?)

b) ne (zbog čega)

18. *KAKO PROCENJUJETE VAŠU SARADNJU SA ROMSKOM NEVLADINOM ORGANIZACIJOM
KOJA VAM JE BILA PARTNER U PROJEKTU?*

19. *KOJA JE BILA NJIHOVA ULOGA U PROJEKTU*

20. *DA LI NA NEKI NAČIN I DALJE SARADUJETE I KAKO?*

21. *KOJE SU VAŠE PREPORUKE ZA DALJE PROJEKTE USMERENE NA UNAPREĐENJE
ZDRAVLJA I ZDRAVSTVENE ZAŠTITE ROMKINJA?*

Podaci o istraživačicama

Nada Đuričković

Rođena je Beogradu. Završila je Višu trgovačku školu. Zaposlena je kao pedagoška asistentkinja u Osnovnoj školi *Stevan Sindelić* na Zvezdari. Osnivačica i koordinatorka je *Romskog centra za žene i decu DAE*, i *SOS telefona za Romkinje* koje su preživele nasilje. Članica je konsultantsko-terapeutskog tima u Autonomnom ženskom centru iz Beograda, gde radi na *SOS telefonu* kao konsultantkinja ženama sa traumom muškog nasilja. Radi i kao istraživačica na pribavljanju osnovnih dokumenata za raseljena lica, istraživačica slučajeva diskriminacije prema Romima, monitoriše projekte usmerene na obrazovanje Roma. Po projektu Svetske banke bila je predavačica na Beogradskom univerzitetu sa temom *Istorija, prava i običaji Roma*. Bila je angažovana i u Međunarodnom komitetu Crvenog Krsta, i kao organizatorka romskih radijskih emisija na prvom programu RTS-a.

Dobriła Nikolić

Rođena u Zrenjaninu, aktivno radi u organizaciji *Zvezda vodilja* gde pomaže romskoj populaciji bez obzira na pol, godine i versku opredeljenost. Koordinatorka je za romska pitanja u gradskoj upravi Zrenjanin. Tu se sreće sa mnogim problemima koje je potrebno rešiti, pogotovo kada je u pitanju zapošljavanje, prvenstveno Romkinja.

Slavica Rakić

Rođena u Kruševcu. Završila je Učiteljski fakultet, a zaposlena je u Osnovnoj školi *Nada Popović* u Kruševcu kao profesorka razredne nastave. Aktivistkinja, osnivačica i predsednica je udruženja *Romani cikna*, članica je Odbora za obrazovanje u Nacionalnom savetu romske nacionalne manjine, kao i Saveta za izradu i implementaciju akcionih planova za Rome u Kruševcu. Facilitatorka je edukativnih radionica za mlade i žene na suzbijanju trgovine ljudima, kao i za žene na jačanju svesti o ženskim pravima i njihovom kršenju. Angažovana je na DILS/ REF programu - *Obrazovna inkluzija Roma* kao opštinska mentorka za Kruševac i Prokuplje, i kao autorka projekta *Lepo je različito* u okviru projektnog ciklusa *Osnaživanje škola za inkluzivno obrazovanje* u Osnovnoj školi *Nada Popović*.

Sprovođenje mera za unapređenje zdravlja i zdravstvene zaštite Romkinja
po konkursima Ministarstva zdravlja u okviru Dekade inkluzije Roma - iskustva

Suzana Stanković Aleksić

Rođena u Vranju. Diplomirala je na Institutu za Pejzažnu arhitekturu - katedra Projektovanje parkova, na temu Arhitektonska baština Vranja – Dvorište starog Vranja s elementima u sklopu. Diplomirala je i na postdiplomskim studijama SMM - na Akademiji za Umetnost Utrecht / cum laude/NL na temu: gradska transformacija – gradsko groblje Rotterdam, član je ULUPUDS-a - sekcija Arhitektura, 1996. ULUPUDS – status slobodne umetnice, a članica je UPASCG-a.

Radi kao projektantkinja na samostalnim i multidisciplinarnim, nacionalnim i internacionalnim projektima iz urbanizma, pejzažne arhitekture i urban dizajna. Angažovana je kao mentorka na DILS/ REF programu - *Obrazovna inkluzija Roma*, kao mentorka za pružanje podrške selektovanim opštinama za realizaciju projekta obrazovne inkluzije Roma. Saradnica je Društva za edukaciju Roma u Surdulici, BCIF projekta aktivne zajednice, Uređenje eksterijera - Plato, i *Društva Rom* iz Surdulice.

Zorica Sorak

Rođena u Belom Brdu na Kopaoniku, a živi u Kragujevcu. Diplomirala je srpski jezik i književnost, kao i specijalizaciju za nastavu Građanskog vaspitanja. Radi kao profesorka razredne nastave u osnovnoj školi *Stanislav Sremčević* u Kragujevcu. Dobitnica je više priznanja za rad u struci od kojih se izdvajaju dva na nacionalnom nivou: Povelja *Vasa Pelagić* za pedagošku praktičarku i *Vukova povelja* za rad na očuvanju kulturne baštine i srpskog jezika.

Izvršna je direktorka Forumu za razvoj civilnog društva, odbornica Skupštine grada Kragujevca i predsednica Skupštinskog odbora za obrazovanje, kulturu, informisanje i sport. Koordinirala je rad tima za zaštitu dece od nasilja u školi u kojoj je zaposlena, a trenutno je koordinatorka tima za inkluzivno obrazovanje. Angažovana je i na DILS/ REF programu - *Obrazovna inkluzija Roma* kao opštinska mentorka.

Podaci o autorkama

Snežana Stojanović

Rođena u Ogulinu u Hrvatskoj. Diplomirala sociologiju i završila obuku za obavljanje poslova socijalne radnice na Filozofskom fakultetu u Nišu. Aktivistkinja je organizacije Ženski prostor na mestu projektne koordinatorke.

Vera Kurtić

Rođena u Nišu. Studirala je sociologiju i komunikologiju. Studentkinja je master programa Rod i mediji na Fakultetu za medije i komunikacije u Beogradu. Aktivistkinja je organizacije Ženski prostor na mestu izvršne koordinatorke.